

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo instituut

Ilmar Tammisto

Rootslaste asumine Eesti rannikule ja saartele ning nende
õiguslik positsioon keskajast 19. sajandi keskpaigani:
uurimisseis

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Dotsent Enn Küng

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Rannarootslaste Eesti alale asumist puudutavad teooriad ja nende kujunemine 19. sajandi keskpaigast tänase päevani.....	5
1.1 <i>Russwurmist Teise maailmasõjani — esimesed katsed rannarootslaste ajaloo kirjutamisel.....</i>	5
1.2 <i>Teisest maailmasõjast Eesti taasiseseisvumiseni — teadusliku huvi märgatav kasv... 8</i>	8
1.3 <i>Uurimisseis praeguseks hetkeks — arheoloogiliste väljakaevamiste tulemuste mõjutused</i>	13
2. Rannarootslaste õigusliku positsiooniga seotud küsimused ja probleemid keskajast 19. sajandi keskpaigani.....	20
2.1 <i>Rannarootslaste õiguslik positsioon keskajast Rootsi riigi alamateks saamiseni — rootsi õiguse mõiste kujunemine</i>	20
2.2 <i>Rannarootslaste õiguslik olukord Rootsi võimu ajal — võitlus privileegide säilitamise nimel</i>	26
2.3 <i>Rannarootslaste õiguslik olukord Vene tsaaririigis — vabadus paberil vs. vabadus reaalsuses</i>	34
Kokkuvõte.....	47
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	51

Sissejuhatus

Käesoleva töö eesmärk on kokku võtta praegune uurimisseis ja välja tuua peamised diskussioonikohad ning erinevate autorite hinnangud, mis puudutab rootslaste asumist Lääne-Eestisse ja nende õiguslikku seisundit seal. Põhjus, miks aluseks on võetud just need teemad, on asjaolu, et tegemist on ajalooteaduslikust vaatevinklist rannarootslaste varasema ajaloo kahe enimuuritud valdkonnaga, milles ometi esineb võrdlemisi palju ebaselgust. Selle kokkuvõtliku töö kaugem eesmärk on olla lähtealus ja abiline tulevasele rannarootslaste ajaloo uurimisele.

Termini “rannarootslane” all on käesolevas töös mõistetud peamiselt maaharimisest, karjakasvatusest ja osaliselt ka kalastamisest elatuvat kas etniliselt või õiguslikult mõnda Lääne-Eesti rannikuala ja saarte rannarootsi kogukonda kuuluvat isikut. Seega ei kuulu selle mõiste alla linnades elavad rootslased rääkimata aadlikest. “Eesti ala” või “Eesti ranniku ja saarte” all on silmas peetud geograafilist piirkonda, mis on piiritletud Ruhnu saarega lõunas ja Naissaarega põhjas ning mis hõlmab endas kõiki sinna vahemikku jäävaid suuremaid saari ning Mandri-Eesti rannikut. Rannarootslaste ajalugu puudutavate allikate vähesuse tõttu on välja jäetud need Põhja-Eesti rannikualad, mis jäävad Viimsi poolsaarest itta.

Käesoleva töö näol on tegemist historiograafilise ülevaatega, kus on püütud kokku võtta kõik olulisemad uurimused 19. sajandi keskpaigast tänapäevani, mis puudutavad rannarootslaste Eesti rannikule ja saartele asumist ja nende õiguslikku positsiooni seal. Olgugi, et töösse on lisatud ka endapoolseid kommentaare, ei ole siiski eesmärgiks mingite lõplike seisukohtadeni jõuda. See eeldaks juba põhjalikku tööd algallikatega, mis omakorda ei sobitu praeguse töö mahu- ja formaadinõuetega. Peaasjalikult on püütud luua terviklikumat pilti kõnealustes küsimustes ning välja tuua valdkondi või konkreetseid probleeme, mis vajaksid edasist uurimist. Allikatena on kasutatud nii suurt hulka

saadavalolevat materjali kui võimalik, säilitades siiski allikakriitika aegunud, ideoloogiliselt mõjutatud või harrastusajaloolaste poolt kirja pandud uurimuste suhtes.

Töö ülesehitus on kronoloogiline, kuid see mõiste erineb veidi esimeses ja teises peatükis. Nimelt rääkides rannarootslaste Eesti alale asumisest on tegemist ajaliselt palju kitsama perioodiga kui järgnev õigusajalugu käsitlev osa, kuid mis veelgi tähtsam — tegemist on ajavahemikuga, mille algus ega lõpp ei ole siiamaani üheselt defineeritud. Seetõttu on esimene peatükk üles ehitatud lähtuvalt erinevate uurimustööde ja seisukohtade vanusest alustades 19. sajandi keskpaigaga ja lõpetades tänapäevaga. Rannarootslaste õiguslikku positsiooni käsitlev peatükk on aga oma suurema ajalise mahu tõttu jaotatud alapeatükkideks, mis käsitlevad teemat keskaegses, varauusaegses ja uusaegses kontekstis. Uurimisseisu kujunemine leiab kajastamist igas alapeatükis eraldi.

Rääkides rannarootslastest kui uurimisalustest üldiselt, tuleb esmalt mainida, et tõenäoliselt on nad enam huvi pakkunud folkloristidele ja etnoloogidele kui ajaloolastele. Uurijaid rahvuse järgi jagades on eestlaste ja rootslaste osakaal peaaegu võrdne, kuid suurem osa eestlastest, kes on käesolevat teemat puudutanud, tegid seda paguluses ning ilma juurdepääsuta arhiiviallikatele Eestis. Rootsi või soomerootsi päritolu ajaloolaste puhul on enamasti määrav isiklik seotus rannarootslastega kuid mitte alati. Samuti peab välja tooma, et eesti ajalookirjutuses on neile siiski üpriski vähe tähelepanu pööratud. Samas on ilmselge, et selle rahvusgrupi näol on tegemist ühe vägagi omapärase killuga Eesti ajaloos, kes on olnud tunnistajaks ja osaliseks siinsete alade sündmustes keskajast 20. sajandi keskpaigani. Loodan, et tulevikus leidub rohkem asjast huvitatud Eesti ajaloolasi ning et rannarootslastes nähtaks võimalust meie maa ajalugu oluliselt rikastada.

1. Rannarootslaste Eesti alale asumist puudutavad teooriad ja nende kujunemine 19. sajandi keskpaigast tänase päevani

Alljärgnevas peatükis on vaatluse alla võetud erinevate uurijate hinnangud rannarootslaste siinse asustuse vanuse, päritolu ning sisiaasumise põhjuste kohta. Julgeksin öelda, et ajalooteaduslikust seisukohast on nende probleemide näol tegemist enim kõneainet pakkuva teemaga Russwurmist tänapäevani. Samuti võime näha üpris suuri erinevusi hinnangutes. Esimeses alapeatükis on heidetud põgus pilk teooriatele 19. sajandi teisest poolest 20. sajandi keskpaigani, mille puhul tuleb välja tuua, et enamik seisukohti on nüüdse uurimisseisu valguses juba vananenud. Järgnevalt vaatleme Teise maailmasõja järgset perioodi, kus on näha juba märksa suuremat teaduslikku huvi rannarootslaste ajaloo vastu, mis toob omakorda kaasa professionaalsema lähenemise, kuid kus pea kõik käesoleva valdkonnaga seotud uurijad asuvad Eestist eemal, mis omakorda seab teatud piiranguid. Seejärel on käsitletud viimast kahte aastakümnet, kus suure uuendusena on lisandunud ka arheoloogilised andmed, mis seni puhtalt arhiiviallikatele tuginenud arusaamu paljuski kõigutasid.

1.1 Russwurmist Teise maailmasõjani — esimesed katsed rannarootslaste ajaloo kirjutamisel

Rannarootslaste ajaloo uurimisel on kahtlemata esimeseks tõeliseks pioneeriks ja teerajajaks Carl Russwurm, kelle seisukohti tuuakse isegi välja käsitlustes, mis on

ilmunud üle saja aasta hiljem tema suurteosest “*Aibofolkvöi* rootslased Eesti rannikul ja Ruhnul”.¹ Olukorras, kus praktiliselt puudus mingisugunegi ajalooteaduslik lähenemine kõnealusele rahvagrupid, on tema mahukas ning paljuski arhiiviallikatele tuginev uurimus kindlasti hindamatu. Rootslaste suuremamahulist sisiaasumist dateerib Russwurm hilisesse viikingiaega ning põhjendab seda vajadusega kaitsta rootsi merendust, kuid ühtlasi ka juba siin olemasolevat rootsi kogukonda, koloniseerides Eesti saartele ja rannikule ristitud ning seetõttu usaldusväärseid elanikke. Siiski toob ka Russwurm ise välja, et mingeid kindlaid allikmaterjale, mis tema teooriat kinnitaksid, ei ole.² Esimene dokument, mis mainib selgesõnaliselt rootslaste asustust siinsetel aladel, on Haapsalu 1294. aasta linnaõigus. Sellest varasemaid kirjalikke allikaid ei ole õnnestunud ka hilisematel uurijatel leida. Peamiselt rahvapärimusele ja dialektidele tuginedes üritab Russwurm paika panna, kust erinevad rannarootsi kogukonnad pärinesid, nii jõuab ta järeldusele, et pakrilased, ruhnulased, osmussaarlased ja kärldalased on tulnud Stockholmi lähistelt või Roslagenist, vormsilased Soomest, vihterpalulased Uppsalast ja noarootslased Dalarnist.³ Sellegipoolest on selge, et sellistele andmetele tuginedes saab teha vaid oletusi.

Siiski ei olnud Russwurm ainus, kes nendel teemadel sõna võttis ning juba 17. sajandist on leidnud väljendamist konkureeriv arusaam, et siinsete rootslaste näol on tegemist Eesti alade vanima rahvagrupidga, kes jäid maha germaanlaste esiisade rändest Skandinaaviasse.⁴ 20. sajandi esimesel poolel proovisid mõningad teadlased selle loo ümber ka mingisugust konkreetsemat teooriat luua, kellest üks oli näiteks soomerootsi

¹ **Carl Russwurm.** *Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehistlands und auf Runö.* Reval 1855.

² *Ibid.*, lk 37.

³ *Ibid.*, lk 40.

⁴ **Evald Blumfeldt.** *Estlandssvenskarnas historia. — En bok om Estlands svenskar. Bosättningsområde, historia, andra världskriget och överflyttningen till Sverige, folklig kultur.* Redigerats av Edvin Lagman. Stockholm 1961.

keeleteadlane Torsten Karsten, kes oma teoses “Germaanid, sissejuhatus nende keele ja kultuuri ajalukku”⁵ Eesti ala eelajaloolist perioodi käsitledes mainib, et “*soome-ugrilaste germaanlastest naabrid ei olnud mingid juhuslikud vallutajad, vaid maa püüvad asunikud*”.⁶ Etteruttavalt võib siiski öelda, et kui Paul Johansen 1951. aastal oma rannarootslaste ajaloo uurimises uue ajastu algust märkiva teose “Põhjamaine missioon: Tallinna asutamine ja rootslaste asustus Eestis” avaldab, said Karsteni väited hävitava hinnangu osaliseks. Nii ütleb Johansen, et “*tegelikult ei leidu Karsteni julgetele hüpoteesidele ei keelelisi, arheoloogilisi ega ka ajaloolisi aluseid*.”⁷ Enne Teist maailmasõda leiab aset ka esimese sünnilt rannarootslase katse oma rahva ajalugu kirja panna, kui Jakob Blees avaldab teose “Lühike eestirootslaste ajalugu”.⁸ Rääkides oma esiisade siamaile asumisest, jääb autor aga üpriski napisõnaliseks, tuues taaskord välja võimaluse, et rannarootslaste näol võib olla tegemist siinsete alade vanima rahvusgrupiga. Teiselt poolt on tal aga ka isiklik arvamus, et pigem tuldi siia viikingiajastul koos skandinaavlastest sõja- ja kaupmeestega.⁹

Põgusalt leiab küsimus käsitlemist ka Paul Johanseni 1933. aastal ilmunud teoses “Taani hindamisraamatu Eestimaa nimistu”,¹⁰ kus autor on arvamusel, et rootslased asusid siia vahemikus 13.—16. sajand ning selle põhjusena toob ta välja, et nad olid siinsetele maaomanikele oma sarnasema keele ja päritolu, samuti juurdunud kristliku usu aga ka nendelt nõutavate erilisemate maksude, nagu kalad, või ja juust tõttu palju

⁵**Torsten Karsten.**Die Germanen, eine Einführung in die Geschichte ihrer Sprache und Kultur. Berlin; Leipzig 1928.

⁶*Ibid.*, lk 116.

⁷**Paul Johansen.**Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. Stockholm, 1951, lk 116.

⁸**Jakob Blees.**Estlandssvenskarnas historia i korta drag. Stockholm 1924.

⁹*Ibid.*, lk 3—4.

¹⁰**Paul Johansen.**Die Estlandliste des liber census Daniae. Kopenhagen; Reval 1933.

teretulnumad kui siinsed põliskasukad. Samuti väidab autor, et tõenäoliselt oli vähemalt osaliselt tegemist organiseeritud kolonisationsooniga.¹¹ Olgugi, et rootslaste sisiaasumise küsimusele on teose peaaegu tuhandest leheküljest eraldatud ainult kaks, on selle näol siiski tehtud algust teadusliku lähenemisega, kuna Johansen toetub oma käsitluses peamiselt allikmaterjalidele. Siiski peab kõnealuse perioodi kokkuvõtteks ütlema, et rannarootslaste ajaloo uurimine ei teinud 1855. aastast kuigi märgatavaid edusamme ning konkreetset ning põhjalikult argumenteeritud vastust küsimusele millal, miks ja kust rootslased siinsetele aladele saabusid, ei pärine üheltpki uurijalt. Esimesed sammud tõsiteaduslikuma lähenemise poole olid küll juba Johanseni poolt tehtud, kuid nagu hiljem näeme, oli see vaid eelmäng järgnevale.

1.2 Teisest maailmasõjast Eesti taasiseseisvumiseni — teadusliku huvi märgatav kasv

Olgugi, et ka juba eelneval perioodil oldi üles näidatud teatavat huvi nii rannarootsi murrete, rahvariiete, kombestiku kui ka ajaloo vastu, ei ole see võrreldav sellega, mis toimus pärast selle rahvagrupi pagemist oma põlistelt asualadelt. Loomulikult tekkis ka kogukonnasiseselt märksa tugevam enesesäilitamisinstinkt, mis tingis paljude koduloouurijate ja harrastusajaloolaste esiletõusu, kuid praegusest käsitlusest lähtudes vast veelgi olulisem oli asjaolu, et rannarootslased äratasid huvi ka mitmetes tõsiseltvõetavates ja mainekates teadlastes. Neist olulisim oli juba eelmises alapeatükis mainitud Paul Johansen, kes oma 1951. aasta teosega “Põhjamaine missioon: Tallinna asutamine ja rootslaste asustus Eestis” lõi esmakordselt algallikatele ning teaduslikule analüüsile tugineva teooria rootslaste sisiaasumise aja ning põhjuste kohta. Olgugi, et põhirõhk on langenud Tallinna varasemale ajaloole ning selle rootsi populatsioonile, on

¹¹*Ibid.*, lk 258—260.

ka rannarootslastele seekord piisavalt tähelepanu pühendatud. Esmalt põhjendab Johansen, miks ei saanud kõnealune rahvusgrupp siin püsivalt eksisteerida enne 13. sajandit, kolm peamist argumenti on eelajalooliste leidude puudumine, mis kinnitaksid püasiasustust Eesti läänerannikul enne 13. sajandit, püsiva asustuse puudumine juba ajaloolisel perioodil ning allikad, mis kinnitavad mõningate rannarootsi külade asutamist (mis omakorda näitab, et eelnevalt asustus puudus).¹² Lisaks toob ta välja selle, et praktiliselt kõiki rannarootslaste asualasid kasutasid eelajaloolisel perioodil eestlased hooajaliseks kalapüügiks, rootslaste asumine nendele aladele sai seega toimuda vaid võõrvallutajate toetusel ning ajal, kui kohalik rahvas polnud enam oma maa peremees.¹³ Viimane argument, mis räägib rannarootsi asustuse hilisema tekkimise kasuks, on eelajaloolisest perioodist pärit rootsikeelsete külanimedede puudumine.¹⁴ Johansen jagab ümberasumise kahte perioodi: enne ja pärast Jüriöö ülestõusu, kusjuures mõlema puhul näeb selgeid jälgi organiseeritud kolonisatsiooni osas. Esimeses ajajärgus toob ta välja asjaolu, et näiteks Vormsil ja Noarootsil on tekkinud asustus küllaltki plaanipärane, nimelt oli pea kõikidel küladel fikseeritud ja enamasti ka võrdne arv adramaid ning kasutatud ei olnud mitte kohalikku vaid Rootsi mõõdusüsteemi. Teise perioodi juures toob välja mõned rootslaste maaostu lepingud ning mitmete külade asutamine kohe vahetult pärast eestlaste ülestõusu. Siiski ei anna Johansen vastust küsimusele, kust uued asunikud täpsemalt pärit olid.¹⁵

Kümme aastat hiljem ilmus uus oluline teos rannarootslaste ajaloo uurimise seisukohalt — nimelt mitme autori koostöös valminud “Raamat Eesti rootslastest”, mis sisaldab ka siiamaani kõige põhjalikumat katset kokku võtta kõnealuse rahvagrupi ajalugu tervikuna. Selle autor Evald Blumfeldt on peatunud ka käesoleva peatüki seisukohast

¹²**P. Johansen.** Nordische Mission, lk 117—118.

¹³*Ibid.*, lk 123.

¹⁴*Ibid.*, lk 124.

¹⁵*Ibid.*, lk 118—122.

olulistel teemadel. Ta on arvamisel, et näiteks Saaremaalt leitud laevkalmed on tõendus selle kohta, et seal on eelajaloolisel perioodil eksisteerinud Skandinaavia päritolu kolonistide kogukond. Blumfeldt möönab siiski, et nende näol ei saa olla tegemist rannarootslaste otseste eellastega, vaid pigem iseseisva ja mingil hetkel assimileerunud või muul põhjusel kadunud asustusega.¹⁶ Siiski näiteks Aivar Kriiska ja Andres Tvauri järgi ei ole see veel kindel tõestus muulastest elanike kohta, selliseid kalmeid võisid ehitada ka kohalikud, kes olid läbi tihedate kaubanduslike suhete selleks naaberaladelt inspiratsiooni saanud.¹⁷ Sellegipoolest möönavad ka selle raamatu autorid, et tõenäoliselt on siinsetel rannikualadel pronksiajal mingit sorti Skandinaavia päritolu väike ülikute kiht eksisteerinud.¹⁸ Sarnaselt Blumfeldti järeldusele võib aga üpris kindel olla, et hilisemate rannarootslastega ei olnud neil kalmetel suurt midagi pistmist. Edasi jätkab Blumfeldt peamiselt Johanseni teeside kinnitamisega ning on seega seisukohal, et esimesed rootslased sattusid siia 13. sajandi teisel poolel ning suurem hulk pärast Jüriöö ülestõusu.¹⁹ Erinevalt Johansenist ei ole aga Blumfeldt täielikult veendunud selles, et rootslased asustati siinsetele aladele kohalike võimukandjate toel. Pigem näeb ta nende sijaasumises vabatahtlikku migratsiooni, mis oli aga Ordu ja Saare-Lääne piiskopkonna silmis vägagi teretulnud, kuna esiteks hariti seeläbi üles tühjalt seisvad maad ning teiseks sai rannarootslastelt maksudena kala, võid ja juustu, millest viimast eestlastelt saada ei olnud võimalik.²⁰ Rääkides uusasunike päritolust tõdeb ta, et allikaid, millele toetuda, on äärmiselt vähe. Rahvatraditsioonile ja kohanimeuuringutele

¹⁶E. Blumfeldt. Estlandssvenskarnas historia, lk 66.

¹⁷Aivar Kriiska, Andres Tvauri. Eesti muinasaeg. Tallinn, 2002, lk 103.

¹⁸*Ibid.*, lk 117.

¹⁹E. Blumfeldt. Estlandssvenskarnas historia, lk 68—70.

²⁰*Ibid.*, lk 89—92.

toetudes oletab ta, et enamik rannarootslasi on tõenäoliselt pärit Soome Uusimaa piirkonnast.²¹

Mõnda aega hiljem ilmub käsitletava perioodi seisukohast erandlik ning ainuke rannarootslaste ajalugu käsitlev suurem töö Nõukogude Eestis, tegemist on Sulev Vahtre, Helmut Piirimäe ja Aleksander Einpauli raamatuga “Rannarootslaste võitlus oma õiguste eest 18.—19. sajandil”.²² Olgugi, et tegemist on peasjalikult allikmaterjalide publikatsiooniga, on dokumentidele lisatud ka autoritepoolne arvamus. Kõnealuse küsimuse seisukohast on oluline, et mainitud autorid on vastupidiselt Johansonile arvamusel, et rannarootslaste Eesti alale asumise näol ei olnud tegemist plaanipärase kolonisatsiooniga. Nimelt väidavad nad, et selle põhjuseks oli hoopiski üha tugevnev feodaalne ike Rootsis, mille eest talupojad soovisid põgeneda.²³ Birgit ja Peter Sawyeri sõnul on küll tõepoolest tõi, et just tollel ajal hakkas kaduma maaomanikest talupoegade kiht, kuid et pigem tõid sellised sotsiaalsed muudatused kaasa sisekolonisatsiooni Skandinaavia poolsaare või Soome piires.²⁴ Samuti väärrib mainimist, et orjus ning isegi pärisorjus kaotati Rootsis seadusega 1355. aastal.²⁵ Üldiselt tasuks Vahtre, Piirimäe ja Einpauli arvamusse käesolevas küsimuses ettevaatlikult suhtuda, kuna kirjutises on selgelt tunda tolele ajastule iseloomulikku ideoloogilist kallutatust, kus klassivõitlust otsiti praktiliselt igast ajalooperioodist.

Käesoleva alapeatüki ajalisse raamistikku mahub aga veel üks oluline teos, nimelt rootslasest ajaloolase Svante Jakobssoni teos “Saare- ja Läänemaa 1227—1346.

²¹*Ibid.*, lk 88.

²² Sulev Vahtre, Helmut Piirimäe, Aleksander Einpaul, Антифеодальная борьба вольных шведских крестьян в Эстляндии XVIII-XIX вв. : сборник документов. Toim Julius Madisson. Tallinn 1978.

²³ S. Vahtre, H. Piirimäe, A. Einpaul. Антифеодальная борьба, lk 9.

²⁴ Birgit Sawyer, Peter Sawyer. Medieval Scandinavia, from conversions to reformation circa 800—1500. Minneapolis, 2003, lk 140—141.

²⁵ Franklin D. Scott. Sweden: the Nations History. Carbondale; Edwardsville, 1988, lk 58.

Uurimused rootsi asustuse tekkest Baltikumis Saare-Lääne piiskopkonna valguses”,²⁶ kus autor üritab leida vastust kõigile neile küsimustele, mis peatüki sissejuhatuses välja on toodud — nimelt millal tekkis sinne rannarootslaste asustus, miks nad siia tulid ja kust nad pärit olid. Jakobsson piirdub küll ainult Saare-Lääne piiskopkonnaga, kuid selgitab eraldi igat väiksemat ala selle piirkonna sees. Nii väidab ta näiteks, et Saaremaale saabusid uusasukad Gotlandilt 14. sajandi lõpul ning tegid seda võrdlemisi spontaanselt. Hiiumaa puhul peab tõenäoliseks perioodi pärast Jüriöö ülestõusu ning ei suuda samuti välja tuua ühtegi indikaatorit organiseeritud kolonisatsiooni kohta. Rääkides aga Noarootsist ja Vormsist, on Jakobsson sarnaselt Johansenile veendunud, et rootslaste sisiaasumise näol oli tegemist piiskopkonna sihipärase ja teadliku tegevusega, põhjendusena mainib ta nimetatud saarte head positsiooni ning nende veel ebaselget kuuluvust 14. sajandi algul. Autor toob välja, et asustades sinna inimesi, muutus piiskopi võimupositsioon Noarootsi ja Vormsi suhtes tugevamaks. Samuti mainib ta plaanipärast asustust ning seda, et tõenäoliselt olid esimesed uusasukate grupid üpriski suured, nende saabumise ajaks pakub peamiselt arhiiviallikele tuginedes 14. sajandi algust. Lähtekohana pakub ta välja Soome Uusimaa piirkonda ning tuleb välja teooriaga, et tegemist võis olla talupoegade vahetamisega — eestlased sinna ja rootslased siinsetele aladele. Läänemaa mandriosast rääkides tõdeb Jakobsson, et sealsed külad on suure tõenäosusega üpris erineva vanusega ning on asutatud vahemikus 14. sajandi algusest kuni 15. sajandi lõpuni.²⁷

Kõnealusele raamatule ilmus kiiresti rannarootslaste häälekandjas “Kustbon” Edvin Lagmani üpris kriitiline retsensioon. Nimelt toob ta peamiste nõrkustena välja asjaolu, et Jakobsson on suuresti välja jätnud keele- ja kohanimeajaloo uurimistulemused,

²⁶ **Svante Jakobsson.** *Osilia-Maritima 1227—1346. Studier kring tillkomsten av svenska bosättningar i Balticum, i synnerhet inom biskopsstiftet Ösel-Wiek.* Stockholm 1980.

²⁷ **S. Jakobsson.** *Osilia-Maritima, lk 117—130.*

samuti mitmete teiste ajaloolaste seisukohad. Nii väidab Lagman vastukaaluks suureskaalalisele organiseeritud kolonisatsioonile, et sellisemahulisest tegevusest oleks pidanud maha jääma mingisuguseid selgemaid tõestusmaterjale, samuti et Noarootsi kohanimestik viitab aeglasele ja järk-järgulisele asustamisele ning et viimatinimetatud saare ja Vormsi rahvastiku päritolu ühte patta asetamine ei ole dialektide uuringute põhjal mõistlik. Kokkuvõtteks ütleb Lagman, et Jakobsson on tulnud küll välja mõneti uute ideedega, kuid ei suuda neid kuigi veenvalt põhjendada.²⁸

Seega võib käsitletud perioodi kokkuvõtteks öelda, et hoolimata mitmete ajaloolaste katsetest leida vastuseid pealkirjas välja toodud küsimustele, on siiski palju veel ebaselgeks jäänud. Arvestades ka üpris nappi allikmaterjalide hulka, ei ole selles loomulikult ka midagi imekspandavat. Üldise tendentsina võib aga siiski välja tuua, et suurem osa kõnealust teemat käsitletud uurijatest, kellest olulisimatena võib välja tuua Evald Blumfeldti ja Svante Jakobssoni, on rohkemal või vähemal määral toetanud Paul Johanseni seisukohti rannarootslaste sisiaasumisest 13. sajandil või hiljem ning et mingil määral oli tegemist ka siinsete maavaldajate teadliku ning plaanipärase tegevusega. Siiski tuleb välja tuua erinevate distsipliinide vähest koostööd, mis aga järgneval perioodil arheoloogilise materjali lisandumise näol tugevasti paraneb.

1.3 Uurimisseis praeguseks hetkeks — arheoloogiliste väljakaevamiste tulemuste mõjutused

Pärast Svante Jakobssoni 1980. aastal ilmunud raamatut algas pikim vaikuseperiood rannarootslaste varasema ajaloo ning eelkõige nende Eesti alale asumisega seotud küsimuste osas, mis kestis peaaegu 20 aastat. Kindlasti mängis siin oma rolli ka

²⁸Edvin Lagman. Ur vår historia. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 1979, nr 3, lk 4—6.

vahepeale jäänud Eesti taasiseseisvumine, kus palju enam tähelepanu nõudis päevapoliitika ning rannarootslastele uuesti õhku kerkinud võimalus oma kodumaale naasta. Kui olukord oli sajandivahetuseks taas stabiliseerunud, oli ka õige aeg taas vanad arutelud päevavalgele tuua. Nii alustas 1999. aastal grupp Rootsi ja Eesti arheoloogide Uppsala ülikooli professori Göran Hoppe juhendusel väljakaevamisi Noarootsi poolsaarel Einbi külas. Uurijate hulgas oli ka doktorant Felicia Markus, kelle 2004. aastal trükkis ilmunud doktoriväitekirja “Elades teisel kaldal. Varased Skandinaavia asustused Eesti looderannikul”²⁹ eesmärgiks oli siiaaani vaid vähestele arhiiviallikatele tuginenud uurimisseisu arheoloogiliste andmetega täiendada. See tõi omakorda ka mõningates teistes rannarootslaste ajalooga tegelevates uurijates kaasa uue huvi käesoleva teema vastu. Nii on rannarootslaste häälekandjas “Kustbon” 2001. aasta juunis ilmunud kokkuvõtte peamiselt Ukraina rootsi kogukonda uurinud Jörgen Hedmani ettekannetest, mis keskenduvad Eesti ala rannarootslaste asustuse vanusele ja päritolule.³⁰ Göran Hoppe ja Felicia Markuse samal ajal käivatele väljakaevamistele on küll viidatud, kuid kuna töö on veel pooleli, siis on Hedman vaid välja toonud võimaluse, et rootslased on Eesti alale juba 12. sajandi lõpul asunud. Uusasunike päritolu suhtes toetab juba varasemat teooriat Soome Uusimaa piirkonna kui lähtekoha kohta, tuues argumentideks dialektide ja kohanimede sarnasuse. Uuenduslikuna toob ta aga välja veel ühe nüansi, mida varasemates uurimustes kasutatud ei ole ning mis toetab Hiiumaa rootslaste Soome päritolu. Nimelt kui 15. sajandi algul on tehtud muudatus Turu piiskopkonna pühakutekalendris, on see kajastunud ka Hiiumaa rootslaste lastenimedes.³¹

²⁹**Felicia Markus.** Living on another shore. Early Scandinavian Settlement on the North-Western Estonian coast. (Occasional papers in Archaeology, 36.) Uppsala 2004.

³⁰**Mattias Reinholdson.** 700 år på 70 minuter eller 700 år på sju spalter. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 2001, nr 2.

³¹ *Ibid.*, lk 5.

Juba kohe järgmises väljaandes ajakirjast “Kustbon” ilmub ka Göran Hoppe artikkel rannarootslaste vanimast ajaloost,³² kus ta võtab kokku olulisemad seisukohad rootslaste Eesti alale asumisest. Hoppe suhtub kriitiliselt Paul Johanseni kolonisatsiooniteooriasse, kuna tema arvates räägib asjaolu, et paljude rannarootslaste külade juures oli talumaade arvestamisel kasutatud Rootsi mõõdusüsteemi, selle vastu. Nimelt oleks Hoppe sõnul plaanipärase kolonisatsiooni puhul loogiline, et uusasukate külad organiseeritaks vastavalt maal kehtivale mõõdusüsteemile. Lõpetuseks toob aga välja, et ainuke viis rannarootsi asustuse vanuse paikapanemiseks on arheoloogilised uurimistööd, mis hetkel juba käimas olid.³³ Enne kui ilmub Felicia Markuse Noarootsis Einbis tehtud väljakaevamistele põhinev doktoritöö, avaldavad Göran Hoppe, Ingrid Nõulik ja Jaan-Mati Punning ajakirjas “GeoJournal” lühikese artikli,³⁴ kus Loode-Eesti mandriosa rannajoone rekonstrueerimise läbi jõutakse järeldusele, et sealsed vanimad rannarootsi külad on sobivate randumiskohtade tõttu tõenäoliselt Riguldi, Rooslepa ja Nõva. Siiski ei anta konkreetset omapoolset hinnangut selle kohta, millal esimesed rootslased sinna saabusid. Autorite sõnul on artikli eesmärgiks suunata arheoloogide huvi nende alade vastu, et välitööde käigus küsimuse osas selgusele jõuda.³⁵

Tulles nüüd aga selle arheoloogilise uurimuse juurde, mis Noarootsis juba läbi viidud oli, tuleb tunnistada, et selle tulemused seadsid väga mitmed tolleks ajaks kehtinud arusaamad rootslaste asumisest Eesti alale kahtluse alla. Olulisim uus informatsioon, mis Felicia Markuse tööst ilmneb, on selged märgid asustuse olemasolust ja

³²**Göran Hoppe.** Kring frågan om estlandssvenskarnas äldsta historia. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 2001, nr 3.

³³*Ibid.*, lk 10—11.

³⁴**Göran Hoppe, Ingrid Nõulik, Jaan-Mati Punning.** Shoreline developments and Swedish colonisation of North-West Estonia during the Middle Ages.— GeoJournal. An international journal of physical, biological, social and economic geography and applications in environmental planning and ecology, 2002, 56.

³⁵*Ibid.*, lk 185—189.

põlluharimisest Einbis juba varasel rauaajal ning kindel püsiasiustus hilisel viikingiajal, kusjuures ta toob ka välja võimaluse, et tegemist on olnud katkematu arenguga.³⁶ Sellest teeb autor järelduse, et eelneval perioodil laialt levinud teooria, nagu oleks Eesti rannikuala ja saared enne ristsõdijate tulekut ilma püsiasiustuseta vähemalt Einbi puhul väär ning vaja on leida muid selgitusi, miks ja millal inimesed sinna asusid.³⁷ Siiski arvestades veel asjaolu, et uurijate rühm on võtnud ka pinnaseproove Riguldist ja Vihterpalust Eesti läänerannikul, mis samuti näitavad põlluharimist enne keskaega, esitab Markus hüpoteesi, et Einbist saadud uurimistulemusi saab võib-olla ka Mandri-Eesti rannarootsi küladele üle kanda.³⁸ Jätkab Markus Einbi etnilise identiteedi määratlemisega ning jõuab järeldusele, et perioodist 10.—12. sajand on tegemist juba rannarootsi asustusega, eelneva ajajärgu suhtes ei anna kindlat hinnangut.³⁹ Edasi arutleb ta küsimusel, kust kohast ja miks rootslased siinsetele aladele saabusid ning toob välja, et keeleteaduslikust seisukohast on enamik uurijaid arvamusel, et peamiselt tuldi Rootsi idaranniku keskosast. Põhjustest rääkides on ta aga seisukohal, et tegemist oli vabatahtliku ümberasumisega, mis oli tollases Läänemere kultuuriruumis üpris tavaline. Ta toob välja, et siiamaani on mõningad uurijad olnud seisukohal, et rannarootslaste asualade kehv mullastik ei oleks soosinud inimeste vabatahtlikku sisiaasumist. Selle vastuseks väidab ta, et samas kalapüügiks ja karjakasvatuseks sobisid need kohad ideaalselt, mis koostöös siinse elanikkonna ehk eestlaste üpris vähese huviga nende valdkondade vastu teeb vabatahtliku ümberasumise tõenäoliseks.⁴⁰ Svante Jakobsoni väitele, nagu oleks Noarootsile ja Vormsile tulnud korruga suurte

³⁶**F.Markus.** Living on another shore, lk 190—192.

³⁷*Ibid.*, lk 194—195.

³⁸*Ibid.*, lk 189.

³⁹*Ibid.*, lk 195.

⁴⁰**F.Markus.** Living on another shore, lk 198—200.

gruppidenä ning tõenäoliselt koos kogukonnaga,⁴¹ vähemalt Einbist kinnitust ei leia, kuna Markuse järgi peaks sellisel juhul leiduma ka jälgi suuremast ja jõukamast külavanema majapidamisest, mida sellest perioodist aga tuvastatud ei ole.⁴²

Seega võib väita, et 1951. aastast pärinevad Paul Johanseni seisukohad, mis toetasid rootslaste vähemalt osaliselt organiseeritud Eesti alale asumist alates 13. sajandist, on küsimärgi alla seatud. Siiski jäävad Markuse töös lahtiseks väga mitmed küsimused ning Johanseni argumentidest, mis toetasid rannarootsi kogukonna hilisemat teket, on vastatud vaid ühele. Nimelt väidab Markus, et eelajalooliste leidude vähesust Eesti läänerannikul ja saartel saab eelkõige seletada sellega, et mainitud piirkonnas on läbi viidud ainult üksikud arheoloogilised uurimused, samuti toob faktorina välja asustuse hõreduse ja võimaluse, et sealne elanikkond ei olnud kuigi jõukas ning seetõttu ei jätnud endast ka kuigi palju maha.⁴³ Kui nüüd aga tõesti oletada, et Einbi ei ole erandlik ning et sealt saadud uurimistulemusi saaks üle kanda ka teistele rannarootsi aladele, vajaksid ümber lükkamist mitmed Johanseni teesid: nimelt miks ei kajastu need juba eelajaloolisel perioodil asutatud külad kirjalikes allikates, miks praktiliselt puudub oma kohanimetraditsioon ning mis moel õnnestus spontaanselt ja ajapikku kohale asunud rahval põliselanikud ilma suurema konfliktita nende rannakasutusprivileegidest ilma jätta?

Seega võib öelda, et Felicia Markuse tööga on tekkinud rohkem küsimusi kui vastuseid. Ainuke võimalus siia mingitki selgust tuua, oleks esmalt uute arheoloogiliste väljakaevamiste teostamine, mis saaksid kas kinnitada või ümber lükata Einbiga sarnaste protsesside ilmnemise teistes endistes rannarootsi külates. Välitööde teostamise koha valikul võiks lähtuda eelnevalt mainitud Göran Hoppe, Ingrid Nõuliku

⁴¹S. Jakobsson. *Osilia-Maritima*, lk 122.

⁴²F. Markus. *Living on another shore*, lk 199.

⁴³*Ibid.*, lk 189.

ja Jaan-Mati Punningu ette pandud asulatest, mida nad peavad looduslikest faktoritest lähtuvalt Mandri-Eesti vanimateks rannarootsi küladeks. Paraku ei ole midagi sellist aga tänase päevani toimunud ning kogu küsimus on sama kiiresti kui ta tõusis ka vaibunud. Ainukesena on teema uuesti üles võtnud Jonathan Lindström, kelle uus teooria rannarootslaste Eesti alale asumisest on kokku võetud 2011. aastal ajakirjas “Kustbon”.⁴⁴ Nimelt väidab ta, et esimesed rootslased tulid siinsetele aladele tõenäoliselt Ölandilt ning asusid 12. sajandi lõpul Vormsile ning hiljem ka Noarootsi ja Mandri-Eesti läänerannikule. Lindström põhjendab seda sarnase maksusüsteemiga nii pakutud lähtekohas kui ka sihtkohas ning spekulatsiooniga, et tegemist võis olla taanlaste poolt organiseeritud kolonisatsiooniga, et suurendada oma mõjuvõimu Lääne-Eestis.⁴⁵ See teooria satub aga konflikti mitmete lingvistide arusaamaga, mille on välja toonud Evald Blumfeldt, nimelt et Vormsi kohanimed viitavad väga selgelt mõjutustele Soome Uusimaa piirkonnast.⁴⁶ Siiski peab toonitama, et tegemist ei ole teooria autori enda kirjutisega, mistõttu sellesse tuleks suhtuda teatud ettevaatusega. Olgugi, et artikli lõpus on kirjas, et Lindström on lubanud oma uued mõtted ka lähiajal teadusliku uurimuse vormi panna, ei ole seda tänase päevani sündinud.

Seega võib käesoleva peatüki viimase perioodi kokkuvõtteks öelda, et tänu Felicia Markuse tööle on avanenud uus perspektiiv rannarootslaste varasemale ajaloole. Probleemiks on aga asjaolu, et tema uurimistulemusi ei ole edasi arendatud (kui jätta kõrvale Jonathan Lindströmi pooleliolev teooria), milleks oleks eelkõige vajalikud välitööd teistes endistes rannarootsi külates, mis võiksid kas kinnitada või ümber lükata võimaluse, et rootslased elasid Eesti rannikul ja saartel tunduvalt varem, kui seni arvatud. See omakorda aitaks aga vastata ka küsimusele, kas siia tuldi spontaanselt ja

⁴⁴**Mattias Reinholdson.** Svenskarna kom först till Ormsö. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 2011, nr 2.

⁴⁵*Ibid.*, lk 10—12.

⁴⁶**E. Blumfeldt.** Estlandssvenskarnas historia, lk 88.

pikema aja vältel, nagu võib oletada Einbi puhul, või kas ülejäänud alade juures võiks jätkuvalt paika pidada Johanseni välja käidud hilisema ja plaanipärase kolonisatsiooni teooria? Kuna seda aga tänase päevani tehtud ei ole, võime 2012. aastal välja antud Eesti ajaloo II köitest lugeda, et *“reeglina seostatakse rootslaste sisseränne vallutusjärgsete uute maavaldajate — esmajoones Saare-Lääne piiskoppide ja Padise kloostri — tegevusega 13.—14. sajandil.”*⁴⁷

⁴⁷Anti Selart, Heiki Valk, Inna Põltsam-Jürjo, Ivar Leimus. Rahvastik. — Eesti ajalugu. II. Koost ja toim Anti selart. Tartu, 2012, lk 177.

2.Rannarootslaste õigusliku positsiooniga seotud küsimused ja probleemid keskajast 19. sajandi keskpaigani

Käesolev peatükk võtab kokku erinevate autorite hinnagud rannarootslaste õiguslikule positsioonile nende sisiaasumisest kuni enamiku nende õigusliku eristaatuse kaotamiseni 1856. aasta talurahvaseadustega. Esimeses alapeatükis vaadeldakse teemat keskaja kontekstis, kus keskse tähtsusega on küsimus rootsi õigusest, mida on mitmetes rannarootslasi puudutavates algallikates mainitud. Teises alapeatükis käsitletakse rannarootslaste õiguslikku olukorda Rootsi võimu tingimustes, kus lähema vaatluse all on võitlus aadliga oma privileegide säilitamisenimel. Viimases alapeatükis on keskse tähtsusega rannarootslaste õigusliku eripositsiooni järk-järguline kadumine siinsete alade Vene tsaaririigi alla kuulumise ajal.

2.1 Rannarootslaste õiguslik positsioon keskajast Rootsi riigi alamateks saamiseni — rootsi õiguse mõiste kujunemine

Käsitletava perioodi vaieldamatult olulisim termin on mitmetes rannarootslaseid puudutavates ürikutes mainitud “rootsi õigus”, mis tekitas selle õiguse alla kuuluvatele inimestele teatud eriseisundi võrreldes siinsete alade põlisrahvaga ning läbi mille saab kõige paremini seletada rannarootslaste õiguslikku positsiooni keskajal. Esimesed dokumendid, kus seda mainitud on ja millele ka mitmed uurijad keskaja kontekstis toetuvad, on 1341. aasta Ruhnu privileegikiri ja 1345. aastast pärinevad Suur-Pakri ja Laoküla ostukirjad, mille järgi on esimesel puhul tasuta ning teisel ja kolmandal puhul

raha eest antud luba teatud maa-alal rootsi õiguse järgi elada ja maad harida. Rootsi õiguse täpne olemus ja sellega kaasnenud privileegide ulatus on aga, nagu peagi näeme, ajas üpris palju muutuv ja arenev olnud. Olgugi, et Russwurm on nii eelpool mainitud kui ka hilisemast perioodist pärinevad mitmed rannarootslaste õiguslikku seisundi koha pealt olulised dokumendid oma 1855. aasta töös avaldanud, puuduvad praktiliselt autoripoolsed kommentaarid, mistõttu tema teos ka käesolevas töös enam käsitlemist ei leia. Jakobssoni sõnul on esimesed teemat puudutanud ajaloolased rootslased või soomerootslased, kes Rootsi kuid eelkõige Soome õigusajalugu uurides on põgusalt peatunud ka siinsete rootslaste küsimusel. Nendest toob ta välja August Gideon Fontelli, kes oma 1883. aasta töös jõuab järeldusele, et rannarootslastele omistatud rootsi õigus oli puhtalt majanduslik mõiste ning pani paika samasugused maksukohustused nagu tollel ajal kehtisid Soomes või Rootsis.⁴⁸

Soomerootsi õigusajaloolane Ragnar Hemmer on teemat jätkanud ning oma 1934. aastal ilmunud töös argumenteerib samuti selle poolt, et rootsi õigust tuleb mõista kui samal ajal Rootsi riigis kehtivat maksustamisnormistikku. Lisab aga juurde, et ürikute keelekasutusest lähtub selgelt, et tegemist on siinsete alade kontekstis privileegiga. Samuti on kindlal seisukohal, et rannarootslastele antud eriõigused ei saanud kindlasti sisaldada omandiõigust maale.⁴⁹

1924. aastal ilmunud raamatus “Ruhnu: rahvaelu ühes vanarootsi külas”⁵⁰ väidab Ernst Klein, tuginedes ühele Padise kloostri abti 1502. aastal kirjutatud ürikule, et rootsi õiguse alla on kuulunud muuhulgas ka luba õigusküsimustes pöörduda Rootsi kuninga poole.⁵¹ Sellesse väitesse suhtub aga äärmiselt kriitiliselt Evald Blumfeldt, kes väidab, et

⁴⁸**S.Jakobsson.** Osilia-Maritima, lk 79.

⁴⁹*Ibid.*, lk 80—82.

⁵⁰**Ernst Klein.** Runö: folklivet i en gammalsvensk by. Uppsala 1924.

⁵¹**E.Klein.** Runö, lk 34.

Klein on algallikat valesti tõlgendanud ning asjaolu, et rannarootslased juba keskajal, kuid tunduvalt enam hilisemal perioodil, on Rootsi kuninga juures kaebamas käinud, ei näita mingil moel, et neil selleks ka õigus oleks olnud. Pigem oli selle näol tegemist rannarootslaste isevõetud õigusega, mille eest kohalikud maaomanikud neid enamasti karistasid.⁵²

Blumfeldt on omapoolsete kommentaaridega avaldanud ühe dokumendi, mis esimest teadaolevat kaebetke 1555. aastast kirjeldab, kui kolm pakrilast käisid Gustav Vasa juures Padise kloostri abti peale kaebamas.⁵³ Sellel konkreetsel juhul väljendab abt küll nõrdimust talupoegade käitumise üle, kuid õige pea pärast talupoegade naasmist Rootsist saavutatakse tüliküsimuses kompromiss, mille põhjal Blumfeldt oletab, et kuninga juures käimisel on olnud kaebajate jaoks siiski positiivne tulemus. Siiski jääb autor selle juurde, et mingit õigust kui sellist kuningale kaebama minna talupoegadel siiski ei olnud.⁵⁴ Kõrvalepõikena võib mainida, et sama kaebereisi põhjal on Jörgen Hedman esitanud ka huvitava kuid samas kaheldava hüpoteesi, et just 1555. aasta pakrilaste kaebereis võis olla aluseks sellele, et Rootsi riik siinsed alad enda mõjusfääri haaras.⁵⁵

Ka Paul Johansen on oma 1951. aastal ilmunud töös põgusalt rootsi õigusel peatunud ning toob esmalt välja maksustamise aspekti. Siiski lisab ta esimesena sellele mõistele ka isikliku vabaduse, mis eelkõige väljendus selles, et sellises eristaatuses oleva talupoja ja maaomaniku vahel kehtis kindlatel tingimustel maakasutusleping, mida

⁵²**E. Blumfeldt.** Estlandssvenskarnas historia, lk 101—102.

⁵³**Evald Blumfeldt.** Ett dokument belysande Estlandssvenskarnas kamp för sina rättigheter på 1550-talet. — Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat, IV. Stockholm 1966.

⁵⁴*Ibid.*, lk 18—21.

⁵⁵**Jörgen Hedman.** Bonden som kallades “Holmens kung”. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 1995, nr 2.

mõlemad osapooled võisid soovi korral lõpetada.⁵⁶ Rääkides Vormsi ja Noarootsi rannarootslastest toob Johansen välja veel ühe aspekti rootsi õiguse osas, nimelt olid tema sõnul sealsetel küladel külavanemad, kes olid vastutavad maksude kogumise eest, ning vakuse peale ka talupoegade seast pärit kohtunik. Seeläbi väidab ta Vormsi ja Noarootsi talupoegadel olevat nii kohtu- kui ka kirikuautonoomia, mis sarnanevat vägagi palju saksa talupoegade õigusliku olukorraga Mecklenburgis ja Ida-Holsteinis 12. ja 13. sajandil.⁵⁷

Evald Blumfeldt on teemakäsitlust 1961. aastal jätkanud ning tema seisukohad saab kokku võtta järgnevalt: nõustub Hemmeri väitega, et eelkõige tuleb rootsi õiguse all mõista kindlaid maksustamisnorme, mis erinesid rannarootslaste jaoks positiivses mõttes eestlaste omast. Lisaks rõhutab ta isikliku vabaduse tähtsust, mis avaldus eelkõige liikumisvabaduses, kuid toob ka välja, et sellega võis kaasnedagi muidki privileege, näiteks 1294. aasta Haapsalu linnaõiguse dokumendis on märgitud, et rannarootslastel on õigus pärida oma linnas elavate sugulaste vara.⁵⁸ Olulise uuendusena annab autor rootsi õigusele aga territoriaalse, mitte personaalse tähenduse. Eriõigused olid antud kindlatele küladele mitte rahvusgruppidele, seega kui näiteks rannarootslane vahetas oma elukohta eestlastega asustatud alale, muutus ka tema õiguslik positsioon kohalikega võrdseks ning ta langes pärisorjusesse.⁵⁹ Blumfeldt on Hemmeriga ühte meelt ka maaomandi küsimuses, kinnitades, et rootsi õigusega ei kaasnenud kindlasti mingisugust omandiõigust maale, mida hariti. Sarnaselt Johansonile toob ta välja, et suurim privileeg, mis selles valdkonnas kaasnes, oli võimalus rendileping maaomanikuga peatada.⁶⁰ Rääkides rannarootslaste maksustamisest mainib Blumfeldt,

⁵⁶**P.Johansen.** Nordische Mission, lk 222—224.

⁵⁷*Ibid.*, lk 121.

⁵⁸**E.Blumfeldt.** Estlandssvenskarnas historia, lk 105.

⁵⁹*Ibid.*, lk 106.

⁶⁰*Ibid.*, lk 106—107.

nagu ka Johanson põgusalt on seda teinud, et rannarootsi külates organiseerisid maksude kogumist tihti külavanemad, keda ka kohtunikeks on kutsutud. Samuti toob ta välja, et kui oldi andamite üleandmiseks kokku tulnud, peeti vajadusel mõisniku juhatamisel kohut, kus aga ka eelpool nimetatud rannarootslaste esindajad kaasatud olid.⁶¹ Siiski ei peatu aga ei Johansen ega Blumfeldt sellel küsimusel lähemalt, seega jääb selgusetuks, missuguseid valdkondi ja kui suurel määral rootsi õigusega kaasnev autonoomia keskajal tegelikult hõlmas. Arvestades, et tugev ja laialdaste õigustega külakogukond on üpris oluline indikaator õigusliku positsiooni määratlemisel, oleks selle küsimuse edasine uurimine kindlasti vajalik.

Jätkates aga rootsi õiguse mõiste arenemislooga, siis 1979. aastal on ilmunud ajakirjas Kustbon Edvin Lagmani artikkel “Meie ajaloost”,⁶² kus autor tuleb välja enda arvamusega, mille kohaselt tuleks siinset rootsi õigust mõista kui kohapeal kujunenud eestirootsi õigust, mille juured on küll päritolumaa õigustraditsioonis, kuid mis on siiski asunike Eesti aladele saabudes uue näo saanud. Põhjuseks toob ta välja asjaolu, et sibiaasunud rootslaste näol oli tegemist inimestega erinevatest piirkondadest, kus kehtisid erinevad õigusprintsipiidid. Universaalselt kõigile rannarootsi kogukondadele kehtivateks loeb ta teatud makse nagu juust ja kala ning isiklikku vabadust.⁶³

Erineval seisukohal on Svante Jakobsson, kes oma 1980. aastal ilmunud teoses, tuginedes Ruhnu privileegikirjale 1341. aastast ja Suur-Pakri ning Laoküla ostukirjadele 1345. aastast väidab, et eelkõige tuleks rootsi õiguse all mõista seda õiguspraktikat, mida uusasunikud oma eelmistes elukohtades kasutanud olid ning mida maavaldja ka uues asukohas kasutada lubas, millega kaasnes teatud autonoomia

⁶¹**E.Blumfeldt.** Estlandssvenskarnas historia, lk 111.

⁶²**Edvin Lagman.** Ur vår historia. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 1979 nr 3.

⁶³*Ibid.*, lk 3.

õigusküsimustes.⁶⁴ Maksustamise juures toob ta välja asjaolu, et see oli küll tihedalt rootsi õigusega seotud ning kujutas endas teatud privileegi eestlastega võrreldes, kuid et ta ei olnud enamasti selgelt fikseeritud, mis võimaldas maavaldajal maksunorme tõsta.⁶⁵ Ruhnu puhul mainib autor, et hoolimata koormiste täpsest fikseerimisest 1341. aastal, toimus ka seal aja jooksul muudatusi.⁶⁶

Põgusalt on seda teemat käsitletud ka Aivar Põldvee oma raamatus “Pakri rootslaste kaebused Karl XI-le 1684. aastal”,⁶⁷ kus autor peamiselt küll refereerib varasemaid Johanseni, Blumfeldti ja Jakobssoni töid, kuid sõnastab ka ühe olulise aspekti rootsi õiguse juures, mida varasemad autorid nii selgesõnaliselt välja pole öelnud. Nimelt toob Põldvee välja, et rootsi õigus kui selline oli tegelikult juba kaasaegsetele väga mitmeti tõlgendatav mõiste, kuna seda ei olnud kuskil dokumentides selgelt fikseeritud. Pigem põhines see lihtsalt tavadel ja traditsioonil, mis omakorda andis võimaluse seda erinevatel osapooltel erinevatel aegadel pidevalt ümber hinnata.⁶⁸ Just see on aga keskne teema rannarootslaste õiguslikus positsioonis keskajale järgnenud sajanditel.

Käesoleva peatüki kokkuvõtteks võib öelda, et hoolimata väga mitmetest autoritest, kes rootsi õiguse ja rannarootslaste keskaegse õigusliku positsiooni teemal sõna on võtnud, ei ole selles küsimuses mingile selgele ja konkreetsele seisukohale jõutud. Samas on see ka igati arusaadav, arvestades allikmaterjalide sõnanappust. Selge tendents on aga see, et rootsi õiguse mõiste on läbi selle küsimuse käsitlemise ajaloo pidevalt laienenud ja endasse uusi valdkondi haaranud. Olles algselt vaid fikseeritud maksunormide

⁶⁴**S. Jakobsson.** Osilia-Maritima, lk 105—106.

⁶⁵**S. Jakobsson.** Osilia-Maritima, lk 105.

⁶⁶*Ibid.*, lk 103.

⁶⁷**Aivar Põldvee.** Pakri rootslaste kaebused Karl XI-le 1684. aastal : muutuste aeg Harju-Madise ja Risti kihelkonnas. (Harjumaa muuseum, 4.) Keila 2001.

⁶⁸*Ibid.*, lk 24.

kehtestaja, on sinna aja jooksul lisandunud isiklik vabadus, territoriaalsuse mõiste ning teatav autonoomia külakogukonna elukorralduses. Siiski peab tõdema, et lahtiseid otsi ja küsimusi on taaskord palju. Kummalisel moel ei peatu ükski autor pikemalt põhjustel, miks siinsetele rannarootsi kogukondadele mingid erioigused anti. Siin võib küll aimata seost eelmise peatüki küsimusega organiseeritud või spontaanse kolonisatsiooni osas, millest esimese puhul oleks olnud loogiline uusasukaid teatud privileegidega meelitada. Arvestades, et enamik selles peatükis figureerinud autoreid, kellest tähtsamad on Johansen, Blumfeldt ja Jakobsson, on vähemalt osalise organiseeritud kolonisatsiooni teooria pooldajad, võib arvata, et ka nemad oleksid rootsi õiguse saamist sellisel viisil tõlgendanud. Peale selle ei leia ühestki käsitlusest vastust küsimusele, kui laialdane ja milliste tingimustega oli rannarootslaste pärimisõigus maale ja vallasvarale, samuti vääriks kindlasti uurimist rannarootslaste erinevaid eluvaldkondi puudutav autonoomia. Vastuseid nendele küsimustele võiks pakkuda näiteks võrdlus Läänemere piirkonna teiste vabatalupoegade õigusliku staatusega keskajal. Lisaks võiks täiendav rannarootsi kogukondades ja nende päritolumaades kehtinud õiguspraktikate uurimine ja kõrvutamine tuua ka rohkem selgust küsimusse, kui palju olid uusasukad endaga kaasa toonud ja mis määral tingisid siinsed olud muudatusi, seega et kas tegemist oli ikkagi rootsi õigusega või oleks termin eestirootsi õigus korrektsem?

2.2 Rannarootslaste õiguslik olukord Rootsi võimu ajal — võitlus privileegide säilitamise nimel

Eesti ala Rootsi riigi alla minemisega 16. sajandi lõpul ja 17. sajandi esimesel poolel toimus oluline muudatus valdava enamiku rannarootslaste õiguslik-majanduslikus olukorras. Nimelt läänistati suurem osa nende elualast kas kohalikule baltisaksa või rootsi aadlile. Sellega algasid uute maavaldajate pidevad katsed rannarootslaste

õiguslikku eristaatust tühistada, millele viimased riigivõimule toetudes üha aktiivsemalt vastu hakkasid. Just sellele võitlusele on pühendatud suurim osa uurimustest, mis puudutavad rannarootslaste õiguslikku olukorda siinsete alade Rootsi riigi alla kuuludes ning seetõttu on see ka käesoleva alapeatüki keskne teema. Läänistamisega kaasnevat rannarootslaste õiguslik-majandusliku olukorra raskenemist mainib põgusalt juba Jakob Blees oma “Lühikeses eestirootslaste ajaloo”.⁶⁹

Esimene põhjalikum uurimus käsitletavas valdkonnas pärineb eesti ajaloolaselt Arnold Soomilt, kellel ilmus 1949. aastal artikkel “Laoküla rootsi päritoluga vabatalupoegade vabadusekaotus 17. sajandil.”⁷⁰ Kahtlemata on siin huvitav asjaolu, et tegemist oli talupoegadega, kellel oli sarnaselt Suur-Pakri elanikele ette näidata ostukiri, mis andis õiguse kohaliku elukorraldust ja maksude maksmist vastavalt rootsi õigusele reguleerida.⁷¹ Nagu ka enamikel ülejäänud rannarootsi aladel, algasid Laokülas muutused ja käärimised 17. sajandil, kui kõnealune ala oli läinud riigi valdusest aadlivalduseks. Järgnenud pikas võitluses toob Soom välja esiteks küll loomulikult koormiste kasvu, kuid vast veelgi olulisemana kahel korral talupoegade maata võõrandamise, talupoegadelt vägivalla abil privileegikirjade äravõtmise ning nende eriti julma ja omavolilise kohtlemise, mis mitmel korral ka jäädavate tõsiste füüsiliste vigastusteni viis.⁷² On selge, et mõisnik on enda valdustes elavaid rannarootslasi kohelnud pärisoristena. Hoolimata mitmest kaebereisist Stockholmi, ei võtnud ka riigivõim talupoegi soosivat seisukohta. 1667. aastal küllnenditi, et neil on enda eluala rootsi õiguse alla ostmist tõendavad dokumendid, kuid kuna tegemist on “tumeda asjaga”, otsustati õiguslik aspekt kõrvale jätta ning määrata talupoegadele koormised

⁶⁹**J.Blees.** Estlandssvenskarnas historia, lk 13.

⁷⁰**Arnold Soom.** Laoküla rootsi päritoluga vabatalupoegade vabaduse kaotus 17. sajandil. — Sõna. Kirjandus- ja kunstirühm Tuulisui väljaanne. Stockholm 1949, nr 6.

⁷¹**A.Pöldvee.** Pakri rootslaste kaebused, lk 23.

⁷²**A.Soom.** Laoküla rootsi päritoluga vabatalupoegade vabaduse kaotus. lk 415—417.

vastavalt nende maade kandevõimele.⁷³ Soomi sõnul mängis Laoküla elanike vabaduse kaotamisel 17. sajandil rolli ka asjaolu, et seal oli segaabelude ja eesti talupoegade asustamisega tühjadesse taludesse juba üpris kaugele arenenud eestistumine.⁷⁴ Seetõttu väidab Soom, et hoolimata asjaolust, et 1687. aastal antakse Laoküla rootsi talupoegadele õigus oma taludest lahkuda, oleks mõisnik saanud selle väga lihtsalt vaidlustada, viidates nende eesti päritolule.⁷⁵ Seega Laoküla näite põhjal võime selgelt näha, kuidas maavaldaja piisava agressiivsusega sai õigustühiseks muuta praktiliselt kõik privileegid, mille kogukond oli eelnevalt seaduslikul teel omandanud. Järgnevalt on vaadeldud, missuguste tulemusteni viis rannarootslaste ja maavaldja vaheline võitlus teistes piirkondades.

Järgmine põhjalik uurimus käsitletavas valdkonnas pärineb paguluses tegutsenud ajaloolaselt Jakob Koidult, kellelt on 1951. aastal Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamatus ilmunud artikkel “Hiiumaa rootslaste võitlus oma vabaduste ja õiguste eest 1662—1685”.⁷⁶ Autor toob esmalt väga detailselt välja nii eestlaste kui rootslaste koormiste kasvu pärast 1624. aastat, kui suurem osa saarest oli läinud krahv Jakob De la Gardie kätte, kusjuures olulisena toob ta välja teokoormiste nõudmist samal määral kõikidelt talupoegadelt, olgugi, et kohalikud rannarootslased olid end sellest 1470. aastal priiks ostnud.⁷⁷ Otsene konflikt talupoegade ja mõsiniku vahel puhkeb aga 17. sajandi teisel poolel, mille kulgemise Koit äärmise põhjalikkusega lahti kirjutab. Kokkuvõtlikult võib öelda, et pärast aastakümneid kestnud võitlust saavutati 1685. aastal vähemalt osaliselt eesmärk, kus kõik Hiiumaa rootslased säilitasid oma isikliku

⁷³*Ibid.*, lk 418.

⁷⁴**A. Soom.** Laoküla rootsi päritoluga vabatalupoegade vabaduse kaotus, lk 419.

⁷⁵*Ibid.*, lk 422.

⁷⁶**Jakob Koit.** De svenska dagöböndernas kamp för sina fri- och rättigheter 1662—1685. — Svio-Estonica, 10, ny följd 1. Lund 1951.

⁷⁷*Ibid.*, lk 55—62.

vabaduse, mis väljendus eelkõige õiguses soovi korral mujale elama asuda. Reigi ja Kärkla külad säilitasid oma varasemate privileegikirjade alusel peaaegu samad maksumäärad, mis neil olid olnud riigi alla kuuludes, kuid kõikide ülejäänud asulate puhul, millel eristaatust tõendavaid dokumente ette näidata ei olnud, jäeti maksude üle otsustamine puhtalt maavaldaja pädevusse, mis loomulikult tähendas märksa raskemat maksukoormist.⁷⁸ Siiski võrreldes Laoküla näitega olid tulemused Hiiumaa rannarootsi kogukonna ning eriti Reigi ja Kärkla jaoks märksa soodsamad.

1956. aastal on Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi toimetustes ilmunud Jakob Koidu artikli probleemikäsitlusele väga sarnane Arnold Soomi töö “Vormsi ja Noarootsi eestirootsi talupoegade võitlus feodaalse ikke vastu 17. sajandil”.⁷⁹ Ka siin toob autor esmalt välja rannarootslaste olukorra järsu halvenemise pärast seda, kui nende asulad olid 17. sajandi esimesel poolel läinud Jakob De la Gardie kätte.⁸⁰ Kui sajandi alguses oli rannarootslaste ja eestlaste vahel maksukoormuse osas selge erinevus esimeste kasuks, siis 1645. aastaks olid koormised praktiliselt võrdsustunud.⁸¹ Vastureaktsioonina algas järgnevatel aastakümnetel Vormsi ja Noarootsi talupoegade aktiivne võitlus maavaldaja vastu, mis sarnaselt Hiiumaa rannarootslastele sai oma lõpplahenduse Karl XI 1685. aasta resolutsiooniga. Selle tulemusena konstateeriti, et Vormsi ja Noarootsi talupoegade näol on tegemist vabade inimestega, kellel on õigus soovi korral mujale elama asuda ning vajadusel ka oma härra peale kohtus kaevata, mingit õigust haritavale maale neil seevastu aga ei ole. Seeläbi on maavaldajal õigus oma äranägemise järgi makse ja koormisi sätestada, ainukese erandina teotöö osas, millele seati kindel piirmäär, kuna Rootsi Riiginõukogu hinnangul oli piiramatu teotöö

⁷⁸ **J. Koit.** De svenska dagöböndernas kamp, lk 145—146.

⁷⁹ **Arnold Soom.** De estlandssvenska Ormsö- och Nücköböndernas kamp mot det feodala oket under 1600-talet. — Svio-Estonica, 13. Lund 1956.

⁸⁰ **A. Soom.** De estlandssvenska Ormsö- och Nücköböndernas kamp, lk 5.

⁸¹ *Ibid.*, lk 7.

ühaks pärisorjuse keskseks elemendiks.⁸² Soomi sõnul ei olnud need otsused talupoegadele, keda huvitasid esmajärgus majanduslikud ja omandiõiguslikud eelised ning alles seejärel isiklik vabadus, kaugeltki rahuldavad. Nimelt võrdleb ta 1685. aastal kinnitatud isiklikku vabadust 1816. ja 1819. aastaga, kui Eesti- ja Liivimaal kaotati pärisorjus. Mõlemal puhul oli tegemist maaelanikkonnale puhta formaalsusega, millega ei kaasnenud mingeid majanduslikke eeliseid.⁸³ Samuti toob Soom välja asjaolu, et hoolimata rannarootslaste isiklikust vabadusest anti 1685. aasta resolutsiooniga maavaldajale õigus lahku lüüa liiga suuri kooselavaid perekondi ning neid mujale enda maadele ümber asustada, lisaks sellele jätkus kodukariõiguse rakendamine vabade rannarootslaste suhtes.⁸⁴

Rannarootslaste õiguslikku positsiooni 17. sajandil on käsitlenud ka Evald Blumfeldt oma 1961. aastal ilmunud “Eestirootslaste ajaloo”. Ta toob välja, et kui kõnealuse rahvusgrupi asualasid aadlile läänistati, ei olnud nendes dokumentides ühegi sõnaga mainitud sealsete elanike erilist õiguslikku seisukorda. See andis aga maavaldajale hea võimaluse rannarootslaste privileegide kahandamiseks.⁸⁵ Järgnenud talupoegade ja maavaldajate vahelise võitluse kulminatsioonina näeb ka Blumfeldt 1685. aastat. Ta on nõus Soomiga, et majanduslikus mõttes ei andnud isiklik vabadus praktiliselt midagi juurde, kuid teiselt poolt toonitab Blumfeldt, et järgneval sajandil sai just 1685. aasta resolutsioon tihti määravaks paljude rannarootsi kogukondade õigusliku staatuse määratlemisel Vene tsaaririigi kontekstis.⁸⁶ Lisaks toob ta välja, et kuna maa kuulutati ilma igasuguste talupoegadest tulenevate reservatsioonideta maavaldaja omandiks, kaotasid rannarootslased ka juriidilisel tasandil pärimisõiguse, mida küll kuskil

⁸²*Ibid.*, lk 18—19.

⁸³**A.Soom.** De estlandssvenska Ormsö- och Nückeröböndernas kamp, lk 19.

⁸⁴*Ibid.*, lk 27—28.

⁸⁵**E.Blumfeldt.** Estlandssvenskarnas historia, lk 123—125.

⁸⁶*Ibid.*, lk 132.

varasemaltki fikseeritud ei olnud, kuid millele nad eelnevalt vähemalt väljakujunenud tavale toetudes apelleerida said.⁸⁷

Esimene uurimus pärast Evald Blumfeldti 1961. aasta tööd, mis rannarootslaste 17. sajandi õiguslikku positsiooni käsitleb, on 2001. aastal ilmunud Aivar Põldvee mahukas ja vägagi mitmekülgne “Pakri rootslaste kaebused Karl XI-le 1684. aastal.” Muu hulgas peatub autor ka Laoküla juhtumil ning on sarnaselt Soomile seisukohal, et etniline eestistumine aitas tugevasti kaasa sotsiaalsele eestistumisele, see tähendab vabast talupojast pärisoriseks muutumisele.⁸⁸ Pakri rootslastest rääkides toob Põldvee välja, et ka seal läks olukord teravaks 17. sajandi algul pärast läänistamist ning et 1638. aastal on üks pakrilane maksude vägivaldsel sissenõudmisel koguni surnuks löödud.⁸⁹ Sellest alates on aga Suure-Pakri rannarootslased kuninglikes ja kubermangu kohtuinstantsides korduvalt võitjaks tulnud, kõiki nende eelnevaid privileege on, kaasa arvatud Karl IX fikseeritud koormisi 1601. aastast, tunnustatud.⁹⁰ 1684. aastal küll suurendatakse maksustavate adramaade arvu, kuid sellegipoolest peavad koormised ka edaspidi olema kooskõlas Karl IX otsustega.⁹¹

Põldvee toob siiski välja, et kui 1685. aastal rannarootslaste olukorda üldisemalt Rootsi riiginõukogus arutatakse, jäetakse välja Pakri ja Laoküla koos oma keskaegsete ostukirjadega. Autor oletab, et need dokumendid oleksid võinud niigi segase olukorra juba liiga keeruliseks ajada.⁹² Siiski ei piirdu autor ainult Pakri ja Laoküla piirkonnaga vaid vaatleb ka üldisemat pilti 17. sajandi lõpu rannarootslaste ja kohati ka Eesti

⁸⁷*Ibid.*, lk 133.

⁸⁸**A.Põldvee.** Pakri rootslaste kaebused, lk 53—54.

⁸⁹*Ibid.*, lk 56.

⁹⁰*Ibid.*, lk 56—57.

⁹¹*Ibid.*, lk 93.

⁹²*Ibid.*, lk 119—120.

ajaloos.1685. aasta resolutsiooni mõju hinnates on Põldvee sarnaselt Soomile seisukohal, et hoolimata sellest, et kuninga otsuseid võib pidada rannarootslaste võiduks, oli see siiski poolik ja tugevasti deklaratiivse iseloomuga. Samuti seab ta kahtluse alla hüpoteesi, et Rootsi riigivõimul oli selge ja ühemõtteline kava pärisorjus Eestis kaotada, kuna juba rannarootslaste isikliku vabaduse kinnitamine kulges suuresti üle kivide ja kändude.⁹³

Lisaks puudutab Põldvee teemat rannarootslaste ajaloos, mille kohta siinamaani täielikult uuringud puuduvad. Selleks on katse kehtestada rannarootslastele mereväekohustust samadel alustel nagu Rootsi rannatalupoegadele, lubades sellega koos kinnitada kõik nende privileegid. Ettevõtmist saatis aga täielik läbikukkumine, kuna rannarootslased keeldusid enne teenistusse minemast, kui nende õigused on kuninga poolt heaks kiidetud. Sellega toob Põldvee välja, et 1680. aastatel sattusid rannarootslased ühtäkki nii mõisnike kui riigi surve alla ning et vastupanu osutati mõlemale (kusjuures seda agaramalt, mida rohkem oli ette näidata privileegikirju).⁹⁴

Viimasena toob ta välja mõned eestlaste ja rannarootslaste vahelised hõõrdumised, mille põhjal esitab võimaluse, et teatud sorti rahvuslusilmingud võisid esineda juba 17. sajandi talurahvaühiskonnas.⁹⁵

Käesoleva alapeatüki kokkuvõtteks võib esmalt nõustuda Aivar Põldvee väitega, et rannarootslaste õiguslikku olukorda 17. sajandil on suhteliselt põhjalikult uuritud.⁹⁶ Nagu võime näha, on praktiliselt kõik seda valdkonda puudutavad uurimused suunatud võitlusele talupojad *versus* aadel, kes mõlemad otsivad õigust riigi juures. Põldvee 2001.

⁹³ *Ibid.*, lk121—122.

⁹⁴ **A.Põldvee.** Pakri rootslaste kaebused, lk 61—67.

⁹⁵ *Ibid.*, lk 138.

⁹⁶ **Enn Küng, Aleksander Loit, Kalle Kroon, Aivar Põldvee, Marten Seppel.** Eesti- ja Liivimaa talurahva olukorrast Rootsi aja lõpus. — Ajalooline ajakiri, 2013, 3., lk 390.

aasta tööga lisandub rannarootslaste vaenlaste hulka ajutiselt ka seesama riik, kellelt loodeti abi leida. Selgelt joonistub välja, kui erinev oli rannarootslaste tegelik olukord sõltuvalt nende asukohast, eelnevalt omandatud kirjalikest privileegidest või nende puudumisest ning kindlasti ka sellest, kelle maadel nad elasid. Seega kui me keskaja juures peame jääma vastuse võlgu mingit laadi universaalse rootsi õiguse olemasolu suhtes, siis käsitletavas perioodis on selge, et mingit ühist õigussüsteemi rannarootsi kogukondade jaoks ei eksisteerinud. Peaaegu kõik autorid on jõudnud seisukohale, et Karl XI 1685. aasta deklaratsioon oli pigem sümboolse iseloomuga. Siiski tuleb siin välja tuua mõned erijuhud, mida enamasti seisukohtade võtmisel arvesse ei ole võetud. Tähtsaim neist on see, et Kärddla, Reigi ja Suure-Pakri elanike jaoks tõid 1680. aastad endaga kaasa ka privileegikirjade alusel riiklikult fikseeritud koormised, mis oli olnud üks rannarootslaste põhinõudmisi. Samuti Evald Blumfeldti välja toodud asjaolu, et 18. sajandil oli 1685. aasta resolutsioonil vähemalt rannarootslaste õigusliku positsiooni määratlemisel suur mõju. Siiski tuleb nõustuda sellega, et suuremale osale rannarootslastele olid 1685. aasta otsused pigem pettumuseks. Seega kokkuvõtlikult võib ühel meelel olla Eesti ajaloo III köites välja toodud arvamusega, et *“tegelikkuses aga Eestimaa rootsi talupoegade olukord 17. sajandi jooksul selgelt halvenes.”*⁹⁷ Lähtudes talupoja ja maavaldaja sõltuvussuhete jagunemisest *Leibherrschaftiks* ehk isiklikuks sõltuvuseks, *Grundherrschaftiks* ehk sõltuvuseks maavaldajast ja *Gerichtsherrschaftiks* ehk politseilis-kohtulikuks sõltuvuseks,⁹⁸ oleks eriti huvitav just viimase aspekti edasine uurimine, kuna ühelt poolt käivad rannarootslased pidevalt riiklikes instantsides kaebamas ja õigust nõudmas, kus nad ka enamasti täie tõsidusega ära kuulatakse ja ka vastavad otsused vastu võetakse, kuid teiselt poolt võisid nad (kuid ei pea) maavaldaja käest selle eest karistada saada. Seega

⁹⁷ **Marten Seppel.** Talurahva olukord. — Eesti ajalugu. III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Koost ja peatoim Enn Küng. Tartu 2013, lk 327.

⁹⁸ **Mati Laur.** Mõiste “Bauernbefreiung” tänapäeva saksa ajalookirjanduses. Kleio. Ajaloo Ajakiri, 1997, 3.

jääb ebaselgeks, kas õigusasjades allutakse pigem maavaldajale või ollakse vähemalt formaalselt sellest sõltuvusest vaba. Lisaks ei ole siiaaani ühestki tööst välja tulnud, mis seisukohal oli riigivõim mõisnike kodukariõiguse rakendamise suhtes rannarootslastele, mille osas olid vabad talupojad ja maavaldajad üpriski erinevatel seisukohtadel. Paraku väga napisõnaliselt on ka puudutatud perioodi 16. sajandi lõpp ja 17. sajandi algus, kus vaid mainitakse, et rannarootslaste olukord oli parem, kui eestlaste oma.⁹⁹ Võimalik, et selle ajajärgu parem tundmine võiks heita ka oluliselt paremat valgust kõnealuse rahvagrupi õiguslikule positsioonile keskajal, mis, nagu me eelmises alapeatükis nägime, on võrdlemisi hall ala.

2.3 Rannarootslaste õiguslik olukord Vene tsaaririigis — vabadus paberil vs. vabadus reaalsuses

Samamoodi nagu eelmise alapeatüki puhul, on ka käesolevas perioodis rannarootslaste õiguslikku positsiooni käsitletud uurijate põhiliseks rõhuasetuseks võitlus vabade talupoegade ja aadli vahel, mille vahendajaks oli riik. Siiski on näha viimase suuremat distantseeritust ning seetõttu ka kaalukausi kaldumist pigem maavaldajate kasuks. Sarnaselt eelmisele alapeatükile on ka siin uurimused Teise maailmasõja eelsest perioodist väga napid. Mõnevõrra pikemalt on käesoleval küsimusel peatunud Jakob Blees oma “Lühikeses eestirootslaste ajaloo”. Ta toob esmalt välja, et kuna tsaar Peeter I oli lubanud kõiki siinseid privileege austada, said vormsilased ja noarootslased oma privileegikirjadele 1724. aastal kinnituse, samuti mainib hiidlaste samalaadseid, kuid edutuid püüdlusi ning suurema osa nendest väljasaatmist Lõuna-Venemaale 1781. aastal. Ka Blees tuleb juba välja väitega, et hoolimata mitmetest kordadest, kus

⁹⁹A. Soom. De estlandssvenska Ormsö- och Nücköböndernas kamp, lk 7.

riigivõim on võtnud vastu otsuseid talupoegade kaitseks, on maavaldajad neid tihti ignoreerinud ning rannarootslasi pärisoristena kohelnud. Bleesi sõnul suutsid oma vabadust tegelikult säilitada vaid Suure-Pakri ja Ruhnu rootslased.¹⁰⁰

1940. aastal on Svio-Estonicas ilmunud Hermann Fischeri artikkel Kõrgessaare rootslaste ümberasustamisest.¹⁰¹ Ka siin toob autor välja rannarootslaste olukorra halvenemise 18. sajandil, kuid selle otsese põhjusena mainib just riigi vähest sekkumist ning sellega kaasnevat aadli omavoli, samuti uue nähtusena maavaldajate üha suurenevat luksusejanu, mis omakorda talupoegadelt suuremaid koormisi tingis.¹⁰² Siiski peab ütlema, et Fischeri artikkel on kirjutatud kallutatud toonis talupoegade ning eriti riigi suhtes soosivalt ning aadli suhtes taunivalt, võimalik, et tegemist on mõjutustega poliitilisest olukorrast. Ilmekalt avaldub see hilisemate uurimustega võrreldes äärmiselt erinevate Hiiumaalt Lõuna-Venemaale rännanute hukkunute arvus, milleks Fischer toob vaid 86 inimest.¹⁰³

Esimene põhjalikum käsitus rannarootslaste õiguslikust ajaloost 18. ja 19. sajandil pärineb taaskord Evald Blumfeldti 1961. aasta “Eestirootslaste ajaloost”. Ka tema rõhutab riigi kaitset enamike rannarootsi kogukondade õiguslikule eristaatusele, kuid toob ka välja, et näiteks Vihterpalu rootslased võrdsustati kindralkuberneri korraldusega õiguslikult eestlastega, olgugi, et ka neil oli ette näidata varasemast ajast pärit privileegikirju.¹⁰⁴ Ka Blumfeldt on seisukohal, et hoolimata riiklikest korraldustest, mis enamasti olid rannarootslaste õiguste kaitseks, oli suurem osa neist reaalsuses siiski samasuguses õiguslik-majanduslikus olukorras nagu eestlasedki. Nende

¹⁰⁰**J. Blees.** Estlandssvenskarnas historia, lk 22—28.

¹⁰¹**Hermann Fischer.** Om svenskarna från Kõrgessaare och deras öden. — Svio-Estonica, 1939. Tartu 1940.

¹⁰²*Ibid.*, lk 91.

¹⁰³**H. Fischer.** Om svenskarna från Kõrgessaare, lk 114.

¹⁰⁴**E. Blumfeldt.** Estlandssvenskarnas historia, lk 137—138.

liikumisvabadust piirati, esines maata võõrandamist, neid asustati ümber eestlaste elualadele ning miski ei piiranud maksude suurust.¹⁰⁵ Erinevalt Fischerist toob aga Blumfeldt välja, et Kõrgessaare rootslaste Lõuna-Venemaale ümberasumise käigus hukkus hinnaguliselt 500 inimest.¹⁰⁶ 19. sajandist rääkides väidab aga Blumfeldt, et rannarootslaste olukord võis sajandi esimesel poolel olla isegi raskem kui eestlaste oma, sest kuna 1816. ja 1819. aasta talurahvaseadused neid ei puudutanud, jäid nad seega ilma piiratud omavalitsusest ja kohustuslikust haridusest.¹⁰⁷ Olukorda peeti sajandi keskel kubermangutasandil lausa nii kriitiliseks, et moodustati eraldi komisjon rannarootslaste olukorra parandamiseks. Siiski oli samal ajal juba valmimas uus talurahvaseadus, mis anti 1856. aastal välja ja misrannarootslased ühe erandiga eestlastega võrdsustas. Erandiks oli taaskord Suur-Pakri, kellele määrati fikseeritud koormised, anti õigus talukohti edasi pärandada ning maavaldajal keelati saarele eestlasi asustada.¹⁰⁸

1976. aastal kaitseb Uppsala ülikooli juures oma doktorikraadi eelmisest peatükist tuttav Svante Jakobsson, doktoritöö pealkirjaks on “Kodumaalt esiisade maale”¹⁰⁹ ning uurimisobjektiks on rannarootslaste põgenemised Rootsi vahemikus 1811—1834. Ka tema on arvamusel, et hoolimata oma isiklikust vabadusest olid rootsi talupojad 19. sajandi esimeseks pooleks juba sama sõltuvad mõsinikust kui eestlased.¹¹⁰ Siiski koormiste poolest on näiteks Vormsi rootslased piirkonna eestlastest paremal

¹⁰⁵ *Ibid.*, lk 138.

¹⁰⁶ *Ibid.*, lk 139.

¹⁰⁷ *Ibid.*, lk 141.

¹⁰⁸ **E. Blumfeldt.** Estlandssvenskarnas historia, lk 141—143.

¹⁰⁹ **Svante Jakobsson.** Från fädernejorden till förfäders land. Estlandssvenskt bondfolks rymningar till Stockholm 1811—1834; motiv, frekvens, personliga konsekvenser. (Studia Historica Upsaliensa, 75.) Uppsala 1976.

¹¹⁰ *Ibid.*, lk 53.

positsioonil, seda peamiselt palju väiksema teotöökohustuse tõttu.¹¹¹ Jakobsson toob välja, et põgenemine Rootsi oli toleks ajaks üks vähestest järelejäänud vastupanumeetoditest, mis ei olnud siiski ainult maavaldaja vastu suunatud. Arvestades asjaolu, et vahemikus 1811—1834 on kokku dokumenteeritud 164 põgenikku ning et 102 neist põgenes vahemikus 1811—1816, oletab Jakobsson, et väga olulist rolli mängis kartus nekrutiks võtmise ees. Siiski väga suured on erinevused vastavalt piirkonnale, Hiiumaalt on registreeritud vaid kaks juhtu, Harjumaalt kolm, samas Noarootsist 42 ja Vormsist koguni 122.¹¹² Seega kindlasti oli oluliseks faktoriks piirkondlikud suhted talupoegade ja mõisniku vahel ning nagu me järgnevalt näeme, olid need sellel perioodil keerulisimad just Vormsil.

1978. aastal ilmub eelmises peatükis põgusalt mainitud Sulev Vahtre, Helmut Piirimäe ja Aleksander Einpauli “Rannarootslaste võitlus oma õiguste eest 18.—19. sajandil”. Olgugi, et tegemist on peajasjalikult allikmaterjalide publikatsiooniga, on ta oma kokku 165 dokumendiga olnud aluseks mitmele hilisemale uurimusele rannarootslaste õiguslikust positsioonist mainitud perioodil. Autoritepoolses eessõnas ollakse küll arvamuse avaldamises üpriski napsõnalised ning peamiselt kirjeldatakse erinevate rannarootsi piirkondade elanike võitlust maavaldajate vastu. Siiski võib aru saada, et ka nemad on sarnaselt eelnevatele uurijatele seisukohal, et riiklikud korraldused ei läinud maavaldajatele just kuigi palju korda ning et tegelikkuses ei olnud eestlastel ja rannarootslastel just kuigi suurt vahet. Vastavalt ajastule on talupoegade ja aadli võitlust nähtud selge klassivõitlusena.¹¹³ Ühe uue nähtusena, mida varasemates käitlustes puudutatud ei ole, toovad autorid välja üksikindiviidide taotlust isiklikule vabadusele. Kusjuures see võis aset leida ka kogukonnas, mille liikmed olid

¹¹¹*Ibid.*, lk 54.

¹¹²*Ibid.*, lk 219.

¹¹³S. Vahtre, H. Piirimäe, A. Einpaul. Антифеодальная борьба, lk 12—22.

kollektiivselt riiklikes instantsides vabadeks kuulutatud, kuid kus maavaldajal tekkis mõne konkreetse indiviidi puhul erinevatel põhjustel kahtlus tema täieõiguslikku kogukonda kuulumise kohta.¹¹⁴

Nagu eelnevalt mainitud, oli Vormsi 19. sajandi esimesel poolel tallermaaks kõige intensiivsemale võitlusele rootsi talupoegade ja maavaldajate vahel. Sellele on keskendunud Madis Kanarbik oma 1985. aastal kaitstud diplomitöös pealkirjaga “Vormsi: Eestirootsi talupoegade võitlus mõisnike vastu 18. ja 19. sajandil”,¹¹⁵ mis 2003. aastal rootsi keelde tõlgituna välja on antud. Autor kirjutab üpris põhjalikult lahti Vormsi rootslaste ja kohalike maavaldajate Stackelbergide omavahelise üle saja aasta kestnud kemplemise, kus peamiseks tüliõunaks on taaskord mõisnike katse isiklikult vabad ja privilegeeritud rannarootslased pärisoristeks muuta. Olgugi, et riigiasutused korduvalt vormsilaste privileege kinnitasid, siis näiteks saarelt põgenemiste intensiivistumisel 18. sajandi lõpul anti Eestimaa kubermanguvalitsuse tasandil välja korraldus, et talupoegadel on keelatud ilma maavaldaja loata elukohta vahetada.¹¹⁶ Samuti kui vormsilased 1824. aastal kollektiivselt oma rendilepingud Arend Friedrich von Stackelbergiga üles ütlesid, ei saanud nad riigi poolt mitte mingisugust toetust ümberasumisele.¹¹⁷ Seega taaskordne näide isikliku vabaduse pigem sümboolsest kui realselt mingit tulu toovast olemusest. Kokkuvõtteks jõuab Kanarbik seisukohale, et 19. sajandi alguseks ei olnud Vormsi rootslaste majanduslik olukord millegi poolest parem kui piirkonna eestlaste oma. Õiguslikult olid nad küll 1816. aastani vähemalt juriidiliselt paremas positsioonis, kuid reaaluses oli nende liikumisvabadus piiratud ning isegi kasutades oma õigust mõisniku peale kaevata võisid nad väga lihtsalt

¹¹⁴*Ibid.*, lk 22.

¹¹⁵**Madis Kanarbik.** Ormsö. De estlandssvenska böndernas kamp mot godsägarna under 1700- och 1800-talet. (Nordistica Tartuensia, 9.) Tartu 2003.

¹¹⁶**M. Kanarbik.** Ormsö, lk 34—35.

¹¹⁷*Ibid.*, lk 37—38.

karistada saada. Ainukeseks võimaluseks oma olukorda parandada oli saarelt põgenemine, mida ka aktiivselt kasutati.¹¹⁸ Ilmekalt näitab Vormsi rootslaste olukorra keerukust ka asjaolu, et veel 1861. aastal käib viieliikmeline delegatsioon Stockholmis palvega, et Rootsi kuningas edastaks nende kaebekirja Vene tsaarile. Seda sündmust on peamiselt kirjeldavas laadis kajastanud Jonathan Lindström.¹¹⁹

Alates 1990. aastatest on rannarootslaste 18. ja 19. sajandi õigusliku positsiooni uurimine veelgi intensiivistunud. Enamikes käsitlustes on seda teemat muude küsimuste hulgas puudutatud, kuid leidub ka mõningaid artikleid, mis keskenduvad just sellele. Rootslastest ajaloolaste puhul mängib siin tõenäoliselt rolli Eesti taasiseseisvumine ja piiride ning arhiivide avanemine. Käesoleva perioodi uurimise seisukohast olulisim on kahtlemata rootsi ajaloolane Torkel Jansson, kelle esimene rannarootslasi puudutav artikkel ilmus 1993. aastal.¹²⁰ Läänemaa meeskohtu protokollide näitel toob ta välja, et 18. sajandi keskel toimub kohtuasjades suur muudatus — lakkavad eestlaste kaebused ning algavad rootslaste omad. Selle põhjuseks toob ta pärisorjusliku süsteemi üha tugevamat juurdumist, eestlastel polnud enam õigust maavaldaja peale kaevata, rootslastel aga üha enam põhjust seda teha.¹²¹ Teise tendentsina toob ta välja kollektivismi asendumise individualismiga, mis avaldus selles, et kui varasemalt olid kõik kaebused esitatud kogukonna poolt kollektiivselt, siis alates 19. sajandist leiab ka üksikisikute kaebusi mõisniku peale. Seda Seletab Jansson feodaalse ühiskonnakorralduse asendumisega kapitalistlikuga.¹²²

¹¹⁸*Ibid.*, lk 48—49.

¹¹⁹ **Jonathan Lindström.** Ormsöböndernas klagomän i Sverige 1861. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis võistlustöö, käsikirja säilitatakse Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjakogus.) Rootsi 1989.

¹²⁰ **Torkel Jansson.** Tsarer och baroner, livegna ester och fria svenskar tiderna igenom. — Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok. Uppsala 1993.

¹²¹ **T. Jansson.** Tsarer och baroner, lk 51—52.

¹²²*Ibid.*, lk 53.

Põhjalikumalt kirjutab ta oma seisukohad lahti samal aastal ilmunud teises artiklis, mis kannab nime “Erinevad talupojad sama kohtu ees. Rootslased ja eestlased Läänemaa meeskohtus. Lähtepunkt diskussiooniks “rootsluse” teemal”.¹²³ Olgugi, et tema põhirõhuasetus nii selles kui eelmises artiklis on läbi Läänemaa meeskohtu protokollide seletada suuremaid ühiskondlikke protsesse nagu näiteks liikumine feodaalselt ühiskonnakorralduselt kapitalistlikule või tuua välja riigi sekkumine või mittesekkumine kohaliku tasandi juhtimisse erinevatel ajastutel, on tal kamõningaid tähelepanekuid rannarootslaste õigusliku positsiooni suhtes. Nii näiteks lükkab ta ümber Evald Blumfeldi väite, nagu ei oleks 1816. ja 1819. aasta talurahvaseadustega rootslastele kohalike omavalitsusi võimaldatud. Kohtuprotokollide põhjal tuleb välja, et rootslased võitlesid aktiivselt selle vastu, et neid eestlastega samadel alustel valdadesse taheti jaotada.¹²⁴ Samuti toonitab ta seda, et käsitletaval perioodil ei eksisteerinud mingit ühtset rannarootsi poliitilist kultuuri, eraldiseisvad kogukonnad võitlesid reeglina oma õiguste eest iseseisvalt.¹²⁵

1995. aastal on Kleios ilmunud veel üks Torkel Janssoni artikkel,¹²⁶ mis keskendub juba eelmises lõigus põgusalt mainitud kohalike omavalitsuste sisseviimise katsetele rannarootslaste aladel Noarootsi ja Vormsi näitel. Ka siin kasutab autor üht konkreetset näidet, et seletada suuremaid samal ajal ühiskonnas toimund protsesse. Pärast seda, kui 1845. aastal oli tegevust alustanud komisjon, kes hindas rannarootslaste olukorda

¹²³**Torkel Jansson.** Verschiedene Bauern vor demselben Gericht. Schweden und Esten im verhältnis zum Wiekschen Manngericht 1665—1885. Ausgangspunkte für eine Diskussion des “Schwedischen”. — Die Schwedischen Ostseeprovinzen Estland un Livland im 16.—18. Jahrhundert. Hrsg. von Aleksander Loit, Helmut Piirimäe. Uppsala 1993.

¹²⁴*Ibid.*, lk 217.

¹²⁵*Ibid.*, lk 224.

¹²⁶**Torkel Jansson.** Õigustatavad ja kihelkonnakohus. Tsaarid, parunid ja talupojad võitluses eestirootslaste kohaliku omavalitsuse pärast 19. sajandil. — Kleio. Ajaloo Ajakiri, 1995, 3.

kriitiliseks, otsustati ka nende asualadel sisse viia vallakogukonnad. Põhjuseks, miks see rootsi talupoegade poolt niivõrd tugeva vastuseisu osaliseks sai, toob Jansson välja, et selles nähti otsest ohtu oma senisele eristaatusele. Kui siiamani oli maavaldajatega säilitatud “*pidevalt läbirääkimisi pidavate poolte printsiipi*”,¹²⁷ siis uues korralduses nähti katset oma sõltuvust mõisnikust institutsionaliseerida. Erilist ohtu nähti selles, et kui varasemalt pöörduiti tõsisemate asjadega Eestimaa kubermanguvalitsusse, siis nüüdseks oleks kõrgemaks apellatsiooninstantsiks pidanud saama Lääne Maakohus rannarootslastest kaasistujaga kuid maavaldajast kohtunikuga.¹²⁸ Kõige pingelisemaks muutus olukord taas Vormsil, kus kõik talupojad ühiselt keeldusid esindajate valimisest ning kus lõpuks ka kõik Vormsi 141 talupoega ilmusid Läänemaa Meeskohtusse, et protesti avaldada. Selle mässumeeluse peale määrati kõigile külavanematele vanglakaristus ning ülejäänutele ihunuhtlus, kusjuures Eestimaa Ülemmaakohus karistusi veelgi karmistas ning teatas, et “*apelleerimine vanadele tavadele ja privileegidele on keelatud ja karistatav.*”¹²⁹ Kui asi aga Senatisse jõudis, tühistati kõik karistused ning ainukese meetmena tagandati külavanemad ametist.¹³⁰ Seega võime näha, kui visad ja üksmeelsed võisid siinsed rootslased oma nõudmistes olla ning mis moel kolmnurksuhe talupoja, aadliku ja riigi vahel toimus.

2007. aastal võtab Torkel Jansson Kustbonis ilmunud artiklis¹³¹ kokku oma seisukohad, mis puudutavad rannarootslaste õiguslikku positsiooni Vene tsaaririigis. Esmalt toob ta välja, et enne 19. sajandi rahvuslikku ärkamist põhines rannarootslaste eneseteadvus just oma privileegikirjadel, Jansson nimetab seda “*konstitutsionaalseks*

¹²⁷*Ibid.*, lk 58.

¹²⁸*Ibid.*, lk 58—59.

¹²⁹*Ibid.*, lk 60.

¹³⁰*Ibid.*

¹³¹**Torkel Jansson.** Ryska statsmakten skyddade estlandssvenskarnas rättigheter.—Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 2007, 2.

eneseteadvsueks.”¹³² Pikemalt on ta selle teemal kirjutanud oma 2000. aastal ilmunud artiklis “Eestirootslus enne eestirootslust: rannarootslaste identifitseerimine enne rahvusteadlikkuse sündi”,¹³³ käesoleva töö seisukohast ei ole selle küsimuse põhjalikum lahtikirjutamine asjakohane. Jätkates rannarootslaste õigusliku positsiooniga, toonitab Jansson 18. sajandil tekkinud olukorda, kus peamise konflikti maavaldajate ja vabade talupoegade vahel tekitas Vene riigivõimu lubadus kõiki maa varasemaid privileege austada ning ise paljuski kohaliku tasandi valitsemisest ennast taandas. Aadel tõlgendas seda põhimõtteliselt kui luba ka rootslasi pärisorjastada, riigivõim ja talupojad seevastu olid eri seisukohal. Riigivõimu reeglina soosivat suhtumist rannarootslaste kaebustesse selgitab Jansson tollel ajal kehtinud austusega seadustesse ja õigussüsteemi, mille osaks olid ka Eestimaa rootslaste privileegid. Samuti näeb ta selles riigi esimesi katseid kärpida aadli mõjuvõimu ning seada sisse otsene alluvussuhe riigi ja talupoja vahel ilma mõisnikest vahelülita.¹³⁴ Siiski peab välja tooma, et kõikides oma uurimustes on Jansson keskendunud vaid ühe kohtuinstantsi ehk Läänemaa meeskohtu materjalidele ning suuresti on välja jäänud rannarootslaste kaebused kubermangutasandil. Põhjusena võib oletada autori soovi enda uurimustes kõrvutada eestlasi ja rannarootslasi, seda aga kõrgemal tasandil eestlaste kohtuasjade puudumise tõttu teha ei saa. Seetõttu kannatab aga rannarootslaste õigusliku positsiooni kajastamise mitmekülsus.

Kui eelpool käsitletud Torkel Janssoni artiklid kasutasid rannarootslasi ja nende eriõiguslikku positsiooni pigem illustreeriva materjalina, et seletada suuremaid ühiskondlikke protsesse, siis järgnevatel aastatel on ilmunud kaks uurimust, mis keskenduvad konkreetselt rannarootslaste õigusliku positsiooni määratlemisele 18. ja

¹³²*Ibid.*, lk 9.

¹³³ **Torkel Jansson.** Estlandssvenskhet före estlandssvenskheten: kustbornas identifikation före nationalmedvetandes födelse. — Stat – kyrka – samhälle. Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna. Utgiven av Torkel Jansson, Torbjörn Eng. Stockholm 2000.

¹³⁴**T.Jansson.** Ryska statsmakten, lk 10—11.

19. sajandil. Neist esimene on 1996. aastal ilmunud Aleksander Loidi artikkel “Eestirootsi talupoegade õiguslik olukord 18. ja 19. sajandil”.¹³⁵ Ta toob välja, et aktiivseimalt otsiti riigivõimudelt kinnitust oma privileegidele 1780. ja 1790. aastatel, mida ta seletab sellega, et just siis hakkasid maavaldajad rannarootslastele eriti tugevalt survet avaldama. Kõikide kogukondade staatust menetleti eraldi ning ette võis tulla ka juhtumeid, kus kubermanguvalitsuse tasandil kuulutati kogukond mittewabaks, justiitskolleegiumi poolt aga vabaks. Samuti mainib ta Vihterpalut ja Sutleppa, mis oma privileegidele riiklikul tasandil kinnitust ei saanud ning seetõttu pärisorjastati kohalike maavaldajate poolt.¹³⁶ Analüüsisides rannarootslaste sõltuvust maavaldajast läbi sunnismaisuse, keelu ametit vahetada, mõisniku õiguse talupoegi maata võõrandada, mõisniku kodukariõiguse, talupoegade keelu mõisniku peale kohtus kaevata, talupoegade piiratud õiguse vallasvarale ja mõisnike õigust otsustada talupoegade abielude üle jõuab Loit järeldusele, et siiski ka sellel perioodil oli rannarootslaste olukord keskmiselt veidi praem kui eestlaste oma, olgugi, et suurem osa pärisorjuslikke elemente on ka rannarootslaste puhul juba rohkemal või vähemal määral olemas. Olulisima erinevusena toob ta välja õigust maavaldaja peale kohtus kaevata, mida ka aktiivselt kasutati, kuid lisaks sellele olid palju harvemad rannarootslaste maata võõrandamised, ei ole teada otseseid piiranguid vallasvara omamise suhtes ning ei ole ka näiteks ühtegi korraldust, mis keelaks vabal rannarootslasel relva kanda.¹³⁷

Loit on siiski seisukohal, et frustratsioon kohtute aeglase toimimise ning eriti maavaldajate jätkuva omavoli tõttu viis rannarootslasi ka ebaseaduslike vastupanu vormideni, millena toob välja keeldumist koormisi tasuda, mõisa vara lõhkumist, mõisa poolt omandatud vara omavolilist tagasivõtmist ning loomulikult ka põgenemist nii

¹³⁵ **Aleksander Loit.** De estlandssvenska böndernas rättsliga ställning under 1700- och 1800-talen. — Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien. Redaktör Max Engman. Stockholm 1996.

¹³⁶ *Ibid.*, lk 117—118.

¹³⁷ **A. Loit.** De estlandssvenska böndernas rättsliga ställning, lk 118—120.

Vene riigi piires kui ka Rootsi.¹³⁸ Sellest lähtuvalt võiks kõnealuse rahvagrupi õiguslikku positsiooni käistletaval ajaperioodil vastavalt maitsele defineerida kas leebemat sorti pärisorjusena või tugevalt piiratud vabadusena, kindlasti mängivad konkreetse hinnangu andmise juures väga suurt rolli piirkondlikud erinevused.

2002. aastal ilmub eelmise artikli probleemikäsitlusega sarnane uurimus Helmut Piirimäelt “Kui vabad olid rootsi talupojad Eestis 18. sajandil—19. sajandi algul?”¹³⁹ kusjuures autor möönab sissejuhatuses, et artikli kirjutamise ajal ei olnud ta teadlik Aleksander Loidu eelnevalt käsitletud töö olemasolust.¹⁴⁰ Rannarootslaste õiguslikust seisukohast Vene tsaaririigis rääkides toob Piirimäe esmalt välja Põhjasõja ja katku laastavad mõjud, mis ei jätnud ka kõnealuse rahvagrupi eluala puudutamata. Kuna tekkis töajõupuudus, hakkasid mõisnikud ellujäänutelt suuremaid koormisi nõudma ning kuna kogukonnad olid nõrgenenud, ei suutnud rannarootslased oma privileegide kaitseks sajandi esimesel veerandil välja astuda.¹⁴¹ Järgnenud võitluse kokkuvõtteks, kus erinevad rootslaste kogukonnad oma privileegidele Vene keskvoimudelt kinnitust otsisid, ütleb Piirimäe, et osadel jäigi see saamata ning paljudel kestis see protsess aastakümneid.¹⁴² Isikliku vabaduse kaheldava kasu kohta toob ta näiteks Kõrgessaare rootslaste väljasaatmise Lõuna-Venemaale (kusjuures ka tema on seisukohal, et teekonnal hukkusid umbes pooled), vabadust nimetab ta “*õiguseks olla välja tõstetud ja välja saadetud.*”¹⁴³

¹³⁸ *Ibid.*, lk 120—121.

¹³⁹ **Helmut Piirimäe.** Kui vabad olid rootsi talupojad Eestis 18. sajandil—19. sajandi algul? — De skandinaviska länderna och Estland. Toim Stig Örjan Olsson, Juhan Tuldava. (Nordistica Tartuensia, 5.) Tallinn 2002.

¹⁴⁰ *Ibid.*, lk 83.

¹⁴¹ *Ibid.*, lk 87.

¹⁴² *Ibid.*, lk 89.

¹⁴³ **H. Piirimäe.** Kui vabad olid rootsi talupojad, lk 90.

Järgnevalt analüüsib Piirimäe rannarootslaste õiguslikku positsiooni läbi sunnismaisuse, müümise ja peksmise ning jõuab järeldusele, et olgugi, et tegemist ei olnud pärisorjadega, sarnanes nende kohtlemine vägagi tihti pärisoriste talupoegade omale. Siiski ei samasta ta neid eestlastega ning olulisima erinevusena toob välja vaba inimese mentaliteedi säilimise, mis ajendas rootslasi pidevalt oma õiguste eest seisma.¹⁴⁴ Olgugi, et eelnevalt käsitletud Aleksander Loidu analüüs oli veidi laiapõhjalisem, toetudes maavaldaja ja talupoja sõltuvussuhetes rohkematele tahkudele kui seda on Helmut Piirimäe töös, on mõlemad autorid jõudnud siiski üpris sarnastele järeldustele: enamike rannarootslaste näol oli 18.—19. sajandil tegemist juriidiliselt vabade inimestega, kelle tegelik õiguslik olukorras oli hulganisti pärisorjuslikke elemente.

Käesoleva alapeatüki kokkuvõtteks saame öelda, et selgelt on tegemist enimuuritud perioodiga rannarootslaste õigusajaloos. Pea kõikidest käsitletud uurimustest koorub välja ühine arusaam, et enamik rannarootslasi säilitas 18. ja 19. sajandil oma isikliku vabaduse vaid paberil ning reaalselt tulus sellest neile väga harva. Siiski hakkab silma, kui erinevad võisid olla rannarootslaste elutingimused vastavalt asukohale ning asjaolu, et pea kõik rootslaste nii juriidilise kui tegelikku pärisorjusesse langemised leidsid aset mandril.¹⁴⁵ Siin tuleb kindlasti nõustuda Tiina Peili 1999. aastal kaitsitud doktoritöös esitatud väitega, et meri oli suureks takistuseks feudaalsüsteemi levimisele väiksematele saartele, mis kehtis tegelikult nii eestlaste kui rootslaste poolt asustatud alade suhtes ning aitas seetõttu väikesaareelanikel säilitada parema õigusliku positsiooni kui rahvuskaaslastel mandril või suurematel saartel, kus olid mõisad.¹⁴⁶ Siiski on selgelt näha ka seda, et riigivõim on võtnud selgelt soosivama suhtumise just väiksemate saarte osas, mida näitavad ilmekalt eraldi klauslid Suure-Pakri kohta 1856.

¹⁴⁴*Ibid.*, lk 93—98.

¹⁴⁵*Ibid.*, lk 89.

¹⁴⁶**Tiina Peil.** *Islescapes. Estonian small islands and islanders through three centuries.* (Stockholm Studies in Human Geography, 8.) Stockholm 1999.

aasta talurahvaseaduses. Samuti tuleb läbitöötatud kirjandusest välja, et uurimuste põhirõhk on 18. ja 19. sajandil langenud Hiiumaale ja Vormsile, jättes mõnevõrra varju sündmused muudes rannarootslaste asualades. Paradoksaalselt ei kajastu aga enimuuritud ajastu rannarootslaste õigusajaloos ühegi sõnaga ei Eesti ajaloo 2003. aastast pärit IV köites ega ka 2010. aasta V köites. Kokkuvõtteks võib aga öelda, et läbiva tendentsina juba Rootsi ajast alates võime näha kasvavat ja üha selgemat erinevust rannarootslaste juriidilises ja tegelikus õiguslikus positsioonis, mis on olnud mitmete uurimuste peamiseks probleemiasetuseks.

Kokkuvõte

Ei saa öelda, et rootslaste Eesti alale asumist ja nende õigusajalugu on vähe uuritud. Kindlasti on neid teemasid rohkem käsitletud, kui näiteks nende haridus- ja religiooniajalugu. Esimese peatüki puhul on kindlasti määravaks, miks nii mitmed ajaloolased sellel teemal on sõna võtnud, nimelt selle küsimuse jätkuv ebaselgus ning võimalike vastusevariantide mitmekesisus. Rannarootslaste õigusliku positsiooniga seotud uurimuste suure hulga juures mängib kindlasti olulist rolli selle teema erandlikkus siinsetes oludes, kus nad moodustasid vähemalt varauusajast alates ainukese laialdasevabatalupoegade kihi siinsel alal. Selgelt on mõlemas peatükis käsitletud teemade puhul näha, et intensiivsem uurimine algas pärast Teist maailmasõda, kui valdav enamik rannarootslastest oli oma põlistelt asualadelt põgenenud.

Hoolimata mitmete ajaloolaste huvist kõnealuste küsimuste vastu, on käesoleva historiograafilise uurimuse koostamisel selgelt välja tulnud, et teatud küsimustes puudub jätkuvalt üksmeel ja selge arusaam. Ilmekalt avaldub see esimeses peatükis käsitletud rootslaste asumises Eesti rannikule ja saartele. Kui enne Teist maailmasõda praktiliselt puudusid teaduslikud uurimused, siis alates Paul Johanseni “Põhjamaise missiooni” ilmumisest on leidnud tugevat toetust tema teooria, mille kohaselt rootslaste asumine Eesti rannikule ja saartele leidis aset alates 13. sajandi lõpust ning et selles on toetavat rolli mänginud kohalikud maavaldajad ning eriti Saare-Lääne piiskopkond. Seda on hiljem korranud Evald Blumfeldt “Eestirootslaste ajaloos” ning mõnevõrra täiendanud Svante Jakobsson raamatus “Saare- ja Läänemaa 1227—1346”. Teatud kriitikat leidis see küll Sulev Vahtre, Helmut Piirimäe ja Aleksander Einpauli teoses “Rannarootslaste võitlus oma õiguste eest 18.—19. sajandil”, kus autorid väitsid, et rootslaste Eesti alale asumine sai teoks feodaalse ikke karmistumise tõttu Rootsis 13.

sajandil. Kuna tegemist ei olnud nende töö peamise küsimusega, ei ole sellel küsimusel kuigi pikalt peatunud ega oma seisukohta põhjalikult lahti kirjutatud ja põhjendatud.

Tõsisemalt seavad Johanseni seisukohad kahtluse alla Göran Hoppe ja Felicia Markus, kellest viimane Einbis tehtud väljauurimiste põhjal jõudis seisukohale, et sealne rannarootslaste asustus sai alguse vähemalt 10. sajandil, võimalik, et varemgi. See omakorda kaotab võimaluse, et sinna oli tulnud Saare-Lääne piiskopkonna toetusel. Kuna mujal rannarootslaste asualadel sarnaseid väljakaevamisi teostatud pole, ei ole selge, kas Einbi näol võis olla tegu erandliku asulaga või on ka teisi külasid, mille tegelik vanus on senimaani arvatust tunduvalt suurem. Juhul, kui sarnastele järeldustele jõutaks ka mujal, vajaks vastamist küsimused nagu mis põhjustel siia tuldi, millised olid suhted kohaliku elanikkonnaga ning miks nendest vaikivad kirjalikud allikad 13. sajandi viimase kümnendini?

Õigusajaloo uurimisseisu puhul on selgelt näha, et teadmised rannarootslaste õiguslikust positsioonist keskajal on vägagi napid, kusjuures vastuste leidmine küsimustele millal ja miks rootslased Eesti alale tulid, võiks siin veidi paremat valgust heita. Mitmetes keskaegsetes ürikutes mainimist leidnud rootsi õiguse mõiste ei ole siiani mingisugust üheselt mõistetavat sisu saanud. Uurimisseisu kujunemisel on näha, et olles algselt vaid teatud maksunormistiku kehtestaja, on ta hilisemal ajal juurde saanud ka isikliku vabaduse, selle kehtivuse vaid kindlates piirkondades ning teatava autonoomia külakogukonna elukorralduses. Siiski jäävad selgusetuks mitmed aspektid rannarootslaste õigusliku positsiooni osas keskajal nagu näiteks nende autonoomia ulatus ja omandiõiguslikud suhted. Siin võiks aidata võrdlevad uurimused Läänemere piirkonna teiste vabatalupoegade, mis kehtib tegelikult ka hilisemate perioodide osas.

Üldiselt võib öelda, et esimesed põhjalikumad teadmised rannarootslaste õiguslikust positsioonist tekivad alles siis, kui Liivi sõja järel läänistatakse enamik nende asualast aadlile ning algab aastasadu kestnud konflikt maavaldaja ning vaba talupoja vahel. See on loomulikult selgitatav suure hulga kirjalike allikate tekkimisega, millest enamiku

moodustavad kohtukaasused. Peamiselt just neile on ka keskendunud rannarootslaste 16.—17. sajandi õigusajalugu käsitlevad uurijad, kellest olulistemana võib välja tuua Arnold Soomi, Jakob Koidu ja Aivar Põldvee. Üldiselt jõuavad sarnasele seisukohale, et rannarootslaste õiguslik olukord käsitletaval perioodil halvenes ning et Karl XI 1685. aasta resolutsiooniga sätestatud isiklik vabadus tegelikkuses suurt tulu ei toonud. Rannarootslaste võitlusmotiivid olid eelkõige majanduslikud, vähem õiguslikud. Selgelt joonistub välja ka hilisemas perioodis olulist rolli mänginud aadli, talupoegade ja riigi omavaheliste suhete ja huvide pidevalt muutunud kolmnurk, kus riik enamasti, kuid mitte alati, pigem kaitses rannarootslaste huve. Samuti selgub, et ei eksisteerinud ühtset kõigile siinsetele rootslastele kehtivat õigussüsteemi, iga kogukond oli iseenda eest väljas ning võis erinevate juhuste kokkulangemise tulemusel kas oma privileegidest ilma jääda või siis vastupidiselt saavutada nii isikliku vabaduse kinnituse kui ka majandusliku privileegerituse.

Sarnased tendentsid on näha ka rannarootslaste õiguslikus positsioonis 18. ja 19. sajandil, mis on vaieldamatult enimuuritud periood kõnealuse rahvargrupi õigusajaloos. Pea kõik autorid on oma töödes jõudnud järeldusele, et hoolimata riigi poolt enamike rannarootslaste õigusliku eristaatuse kinnitamisest ning pidevatest manitsustest aadlikele, kes on enda valdustes elavaid rannarootslasi väärkohelnud, ei erinenud nende tegelik õiguslik positsioon 19. sajandi alguseks kuigi palju eestlaste omast. Ainsa suurema erinevusena tuuakse välja rootslaste õigust maavaldaja peale kohtus kaevata, mida ka aktiivselt kasutati. Selgelt on näha ka piirkondlike erinevuste süvenemine, mida võib kokku võtta põhimõttega, et mida kaugemal ja väiksema saare peal oldi, seda suuremat vabadust nautiti. Siiski on suur osa ka selle perioodi uurimusi keskendunud aadli ja vabade rootsi talupoegade vahelisele võitlusele. Võib aga esitada küsimuse, et äkki on sellele võitlusele liigagi palju tähelepanu pööratud ja nii on mõned teised aspektid rannarootslaste õigusajaloos tähelepanuta jäänud? Näiteks üpris vähe on uurimusi, mis kõrvutavad eestlaste ja rannarootslaste õiguslikku positsiooni, mis aitaks viimaste olukorda paremini konteksti asetada. Samuti on selgelt näha, et oluliselt

vähem on uuritud nende piirkondade ajalugu, kus suuri konflikte ei esinenud, näitena võib tuua Pakri saared 18. ja 19. sajandil ning Ruhnu saare. Huvipakkuv oleks kindlasti ka edasine rannarootslaste, aadli ja riigi kolmnurga uurimine erinevatel ajastutel, sest nagu võisime näha Torkel Janssoni artiklite põhjal, võib selle taustal hoopis suuremaid protsesse näha.

Huvitaval kombel on rannarootslaste varasema ajaloo seonduvate küsimustega tegelenud rohkem Rootsi kui Eesti ajaloolased, hilisema õigusajaloo on seis aga vastupidine. Kui püüda hinnata, kui ulatuslikult on kajastatud rannarootslaste ajalugu Eesti ajalookirjanduses, on kindlasti oluline määratleda paguluses tegutsenud eestlaste uurimused — kas need kuuluvad pigem Rootsi või Eesti ajalookirjandusse? Isiklikult näeksin neid siiski lähedamalseisvamatenä Rootsi ajaloolaste uurimustele, kasutatud on samu Rootsis kättesaadavaid allikaid ning enamasti ka rootsi või saksa keelt. Selle põhjal hindaksin aga rannarootslaste ajaloo uurimist Eestis tegutsevate ajaloolaste poolt üpris napiks, tuues positiivsete eranditena välja varasemast perioodist Paul Johanseni ja hilisemast Helmut Piirimäe ja Aivar Pöldvee.

Nagu käesoleva töö koostamisel siinkirjutajale on ilmseks saanud, on suurimaks probleemiks rannarootslaste ajaloo uurimisel informatsiooni killustatus. Enamik uurimusi keskendub vaid mingile kitsale valdkonnale või küsimusele teatud ajaperioodis ning tihtilugu ei ole kasutatud kogu saadavalolevat materjali. Käesoleva töö peamine eesmärk oligi terviklikuma pildi loomine kahes rannarootslaste ajaloo keskses teemas, et välja selgitada, kuhu on jõutud, millised on erinevate ajaloolaste peamised seisukohad ning mis valdkonnad vajaksid täiendavat uurimist. Nende teadmiste abil on võimalik valida lahendamiseks relevantsemaid küsimusi edasises töös rannarootslaste ajaloost ning selle teostamisel kasutada varasemate ajaloolaste uurimistulemusi.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Blees, Jakob. Estlandssvenskarnas historia i korta drag. Stockholm 1924.

Blumfeldt, Evald. Estlandssvenskarnas historia. — En bok om Estlands svenskar. Bosättningsområde, historia, andra världskriget och överflyttningen till Sverige, folklig kultur. Redigerats av Edvin Lagman. Stockholm 1961.

Blumfeldt, Evald. Ett dokument belysande Estlandssvenskarnas kamp för sina rättigheter på 1550-talet. — Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat, IV. Stockholm 1966.

Eesti ajalugu, II. Eesti keskaeg. Koost ja toim Anti Selart. Tartu 2012.

Eesti ajalugu, III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Koost ja peatoim Enn Küng. Tartu 2013.

Einpaul, Aleksander; Piirimäe, Helmut; Vahre, Sulev. Антифеодальная борьба вольных шведских крестьян в Эстляндии XVIII-XIX вв. : сборник документов. Toim Julius Madisson. Tallinn 1978.

Fischer, Hermann. Om svenskarna från Kõrgessaare och deras öden. — Svio-Estonica, 1939. Tartu 1940.

Hedman, Jörgen. Bonden som kallades “Holmens kung”. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 1995, nr 2.

Hoppe, Göran. Kring frågan om estlandssvenskarnas äldsta historia. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 2001, nr 3.

Hoppe, Göran; Nõulik, Ingrid; Punning, Jaan-Mati. Shoreline developments and Swedish colonisation of North-West Estonia during the Middle Ages. — GeoJournal.

An international journal of physical, biological, social and economic geography and applications in environmental planning and ecology, 2002, 56.

Jakobsson, Svante. Från fädernejorden till förfäders land. Estlandssvenskt bondfolks rymningar till Stockholm 1811—1834; motiv, frekvens, personliga konsekvenser. (Studia Historica Upsaliensa, 75.) Uppsala 1976.

Jakobsson, Svante. Osilia-Maritima 1227—1346. Studier kring tillkomsten av svenska bosättningar i Balticum, i synnerhet inom biskopsstiftet Ösel-Wiek. Stockholm 1980.

Jansson, Torkel. Estlandssvenskhet före estlandssvenskheten: kustbornas identifikation före nationalmedvetandes födelse. —Stat—kyrka— samhälle. Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna. Utgiven av Torkel Jansson, Torbjörn Eng. Stockholm 2000.

Jansson, Torkel. Ryska statsmakten skyddade estlandssvenskarnas rättigheter.— Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 2007, 2.

Jansson, Torkel. Tsarer och baroner, livegna ester och fria svenskar tiderna igenom. — Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok. Uppsala 1993.

Jansson, Torkel. Verschiedene Bauern vor demselben Gericht. Schweden und Esten im verhältnis zum Wiekschen Manngericht 1665—1885. Ausgangspunkte für eine Diskussion des “Schwedischen”. — Die Schwedischen Ostseeprovinzen Estland un Livland im 16.—18. Jahrhundert. Hrsg. von Aleksander Loit, Helmut Piirimäe. Uppsala 1993.

Jansson, Torkel. Õigustatavad ja kihelkonnakohus. Tsaarid, parunid ja talupojad võitluses eestirootslaste kohaliku omavalitsuse pärast 19. sajandil. — Kleio. Ajaloo Ajakiri, 1995, 3.

Johansen, Paul. Die Estlandliste des liber census Daniae. Reval; Kopenhagen 1933.

Johansen, Paul. Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. Stockholm 1951.

Kanarbik, Madis. Ormsö. De estlandssvenska böndernas kamp mot godsägarna under 1700- och 1800-talet. (Nordistica Tartuensia, 9.) Tartu 2003.

Karsten, Torsten Evert. Die Germanen, eine Einführung in die Geschichte ihrer Sprache und Kultur. Berlin; Leipzig 1928.

Klein, Ernst. Runö: folklivet i en gammalsvensk by. Uppsala 1924.

Koit, Jakob. De svenska dagöböndernas kamp för sina fri- och rättigheter 1662—1685. — Svio-Estonica, 10, ny följd 1. Lund 1951.

Kroon, Kalle; Küng, Enn; Loit, Aleksander; Pöldvee, Aivar; Seppel, Marten. Eesti- ja Liivimaa talurahva olukorrast Rootsi aja lõpus. — Ajalooline ajakiri, 2013, 3.

Kriiska, Aivar; Tvauri, Andres. Eesti muinasaeg. Tallinn 2002.

Laur, Mati. Mõiste “Bauernbefreiung” tänapäeva saksa ajalookirjanduses. Kleio. Ajaloo Ajakiri, 1997, 3.

Lagman, Edvin. Ur vår historia. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 1979, nr 3.

Lagman, Edvin. Ösel-Wieks stift och estlandssvenskarna. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 1980, nr 2.

Lindström, Jonathan. Ormsöböndernas klagomän i Sverige 1861. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis võistlustöö, käsikirja säilitatakse Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjakogus.) Rootsi 1989.

Loit, Aleksander. De estlandssvenska böndernas rättsliga ställning under 1700- och 1800-talen. — Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien. Redaktör Max Engman. Stockholm 1996.

Markus, Felicia. Living on another shore. Early Scandinavian Settlement on the North-Western Estonian coast. (Occasional papers in archaeology, 36.) Uppsala 2004.

Peil, Tiina. Islescapes. Estonian small islands and islanders through three centuries. (Stockholm Studies in Human Geography, 8.) Stockholm 1999.

Piirimäe, Helmut. Kui vabad olid rootsi talupojad Eestis 18. sajandil—19. sajandi algul? — De skandinaviska länderna och Estland. Toim Stig Örjan Olsson, Juhan Tuldava. (Nordistica Tartuensia, 5.) Tallinn 2002.

Põldvee, Aivar. Pakri rootslaste kaebused Karl XI-le 1684. aastal : muutuste aeg Harjumadise ja Risti kihelkonnas. (Harjumaa muuseum, 4.) Keila 2001.

Reinholdsson, Mattias. Svenskarna kom först till Ormsö. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 2011, nr 3.

Reinholdsson, Mattias. 700 år på 70 minuter eller 700 år på sju spalter. — Kustbon. Förbindelselänk för Estlands svenskar, 2001, nr 2.

Russwurm, Carl. Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehtlands und auf Runö. Reval 1855.

Sawyer, Birgit; Sawyer, Peter. Medieval Scandinavia, from conversions to reformation circa 800—1500. Minneapolis 2003.

Scott, Franklin Daniel. Sweden: the Nations History. Carbondale; Edwardsville 1988.

Soom, Arnold. De estlandssvenska Ormsö- och Nüecköböndernas kamp mot det feodala oket under 1600-talet. — Svio-Estonica, 13. Lund 1956.

Soom, Arnold. Laoküla rootsi päritoluga vabatalupoegade vabaduse kaotus 17. sajandil.
—Sõna. Kirjandus- ja kunstirühm Tuulisui väljaanne. Stockholm 1949, nr 6.

Summary

The Settlement of Swedes to the Coastal Area and Islands of Estonia and Their Legal Position from the Middle Ages to the Middle of the 19th Century: Current State of Research

The purpose of this paper is to summarize the current state of research concerning the settlement of Swedes to the coastal area and islands of Estonia and their legal position there from the middle ages to the middle of the 19th century. The reason for choosing these two subjects is the fact that they are undoubtedly two of the most thoroughly researched topics from the earlier history of the coastal Swedes of Estonia and yet there remains a substantial amount of uncertainty in many aspects. The further aim of this paper is to be a basis for a future research in the history of the coastal Swedes of Estonia.

Although this paper is mainly a historiographical overview with an aim to summarize the more important works written in this field, also topics that need further research have been pointed out. This paper relies on all available sources yet remaining critical to ideologically biased, outdated or unprofessional works.

As could be concluded from works that have tried to find answers to questions such as when the Swedes arrived in the Estonian coastal area and islands, where they came from and why they came, there are currently two competing theories. One of these that was initially developed by Paul Johansen in the 1950s and later followed by Evald Blumfeldt and Svante Jakobsson suggests that the Swedes settled to the Estonian coastal area and islands beginning from late 13th century, after these lands had been taken from the native residents. The supportive role of the landlords and especially the bishops of Saare-Lääne diocese has been seen as an important factor in the emergence

of a Swedish population on the coastal areas and islands of Estonia. Another possible explanation has been suggested already in the middle of the 19th century by Carl Russwurm who claimed that the Swedes arrived here during the late Viking age to protect the Swedish seafaring from Estonians. After the 1950s this theory lost credibility due to the well-reasoned work of Paul Johansen. The possibility of an earlier colonization of the coastal area and islands of Estonia by Swedes gained renewed recognition at the beginning of the 21st century after archeological excavations conducted by Felicia Markus in a former Estonian-Swedish village. The findings made it clear that the settlement had been populated by Swedes already from the 10th century. The problem now is that it can not be said whether the village studied by Markus is exceptional or the same results could be true also for other areas where the Swedes of Estonia lived. The best way of solving this problem would be to carry out additional field works in various areas in Western Estonia. Unfortunately this has not been done and the question remains unclear.

The legal standing of the coastal Swedes of Estonia has drawn the attention of quite many historians due to the exceptionality of personally free and to some degree economically privileged peasants in an area where a rather harsh form of serfdom was dominant. It can be concluded that knowledge of the legal position of the coastal Swedes of Estonia during the middle ages is very scarce. Most of it relies on different interpretations of the few documents that concern this subject and the current state of research shows that they were already then personally free and to some extent autonomous and economically privileged. However, it remains unclear as to how comprehensive the autonomy was, what was included in their personal freedom and what exact rights they had to the land they used and to other possessions. Getting to know with more certainty when and why they arrived in the Estonian coastal area and islands could help us understand their legal standing during the middle ages better; also studies comparing other personally free peasants in the Baltic Sea region could shed more light on the topic. Better knowledge of the legal standing of the coastal Swedes of

Estonia is gained after most of them find themselves living on the lands of privately owned estates and they have entered into a long fight with the local nobility who is trying to impose on them serfdom on the same conditions as to Estonians. This opposition between the free coastal Swedes and the local nobility mediated by the state is the main characteristic of the legal history of the coastal Swedes from the late 16th century to the middle of the 19th century. The most important works in that field are by historians Arnold Soom, Jakob Koit, Aivar Põldvee and Madis Kanarbik who have all focused on this conflict in different communities of the coastal Swedes of Estonia. It can be concluded that starting from the middle ages their legal and economic situation is continuously degrading until most of them lose their special status compared to Estonian peasants with the laws of 1856. Another clear process is that although most of them do not lose their personal freedom and are protected with decrees from both the Swedish and Russian state, in reality they are more and more subjugated by the local landlords to conditions resembling serfdom. As stated before, most researchers have focused on the conflict between landlords and the coastal Swedes when studying their legal position. It can be assumed, though, that this may be the reason why some other aspects of their legal history have gone unnoticed. For example, the history of the areas where no major conflicts occurred is relatively less studied than areas where the fighting was the fiercest. Furthermore, there are only a few works that compare the legal positions of Swedes and Estonians, and research that puts the history of the coastal Swedes in context with other simultaneous processes in society is even more scarce.

It has become evident that the biggest problem in researching the history of the coastal Swedes of Estonia is the fragmentation of information. Most works concentrate only on a very specific topic or time period and quite often not all available sources have been taken into account. The purpose of this paper has been to create a more holistic understanding of the two central topics in the history of the coastal Swedes, to assess the current state of research and to point out questions that would need solving in the future, thereby making it easier to choose more relevant issues for future research

and, in doing so, being able to rely on the information already obtained by various historians in the past.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Ilmar Tammisto** (sünnikuupäev: 06.02.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
bakalaureusetöö “Rootslaste asumine Eesti rannikule ja saartele ning nende õiguslik positsioon keskajast 19. sajandi keskpaigani: uurimisseis”,
mille juhendaja on dotsent Enn Küng,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 19.05.2014
